

**AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
FOLKLOR İNSTİTUTU**

FÜZULİ BAYAT

HALAY
(fəlsəfi qaynağı və özəllikləri)

BAKI – 2018

Füzuli Bayat. Halay (fəlsəfi qaynağı və özəllikləri).
Bakı, Elm və təhsil, 2018, -112 səh.

Türk dünyasında geniş yayılan halayın fəlsəfi qaynaqlarının araşdırılmasına həsr olunmuş bu kitabda halayın rəqs-mahnı özəlliyi qazanması əsasən Masallı, qismən də Lənkəran, Cəlilabad, Yardımlı rayonlarında 2012-2013-cü illərdə aparılan toplama nəticəsində aşkarlanmışdır. Bu gün Azərbaycanın Cənub bölgəsində oynanılan halay mahnılı rəqsi tarixi yolçuluğuna türk dünyasının uzaq köşəsindən – Altaydan, Orta Asiyadan başlamışdır. Halayın ən geniş yayıldığı və növlərinin çox olduğu yer Türkiyə və qismən də Azərbaycandır. Halay türklərin, talışların, əfqanların, kürdlərin oynadığı və müştərəklik qazanmış oyun növüdür. Yallı ilə çox yaxın bənzərlik göstərən, bəzi məqamlarda isə eyni olan halay daha əski çağlarda ritual xarakterli olmasına baxmayaraq, bu gün toy öncəsi və toy, bayram və kütləvi şənliklərin vazkeçilməz parçası halına gəlmişdir.

Halayı sağa-sola çəkmədən oyunun fəlsəfəsi baxımından necə varsa, o şəkildə tədqiqinə həsr edilmiş bu kitab iki bölmədən: halayın elmi baxımdan dəyərləndirilməsi, fəlsəfi qaynaqları, etimologiyası, tarixi-etnoqrafik özəlliyi ilə bağlı tədqiqatdan və halay rəqs-mahnı örnəklərindən ibarətdir.

folklor.az

F 4603000000 Qrifli nəşr
N-098-2018

© Folklor İnstitutu, 2018

İÇİNDƏKİLƏR

I HİSSƏ

HALAY OYUNU	4
Giriş	4
Halayın fəlsəfəsi	6
Halayın kökü.....	13
Azərbaycanda və Türk dünyasında halay.....	18
Cənub bölgəsində (Masallı, Lənkəran, Cəlilabad, Yardımlı, Astara, Lerik) halay.....	26
Sonuc	48
QAYNAQLAR	50

II HİSSƏ

HALAY MƏTNLƏRİ	53
I. Masallı halayları.....	53
I.1. Şərəfə, Musaküçə, Dadva, Gəyəçöl, Qızılağac, Çaxırlı, Qəriblər, Həsənli və s. kəndlərdə halay.....	53
I.2. Mahmudavar kəndində halay	79
I.3. Hişkədərə kəndində halay.....	101
II. Lənkəran halayları.....	103
III. Astara halayları.....	107

I HISSƏ

HALAY OYUNU

Giriş

Türk dünyasının hər yerində yayılan kollektiv rəqs oyunlarından biri də halaydır. Özəlliklə Türkiyə və Azərbaycanda, Orta Asiya və Uzaq Sibirdə oynanılan halay müxtəlif aspektlərdən (xoreoqrafik, bədii-estetik oyun növü, mənşə və s.) araşdırılmış, sözün kökü də dəyişik etimoloji izahlarla açıqlanmışdır. Bu kitabda halayın yayılmasına və mənasına az da olsa yer veriləcək, ancaq əsas tədqiqat obyektini Cənub bölgəsində, xüsusən də Masallı, Cəlilabad, Yardımlı, Lənkəran və Astarada mövcud olan halay oyun mahnıları, predmeti isə onların fəlsəfəsi, ritual-mifoloji özəllikləri olacaqdır. Cənub bölgəsində oynanılan halay fərqli bir inkişaf mərhələsindən keçərək mahnı ilə rəqsin sintezindən ibarət olmuşdur. Zamanla halay mahnıları halay rəqsini üstələmiş və halay toy, xınyaxdı, sevgi, sovetlər zamanında isə əmək mahnılarının icra edildiyi musiqisiz oxunan mahnı ilə müşayiət edilən rəqsə çevrilmişdir. Daha təhlükəlisi isə müasir toyların ortaya çıxması ilə Cənub bölgəsindəki kəndlərin böyük əksəriyyətində halayın oynanılmaması, musiqi folklorunun bir janrı kimi yavaş-yavaş unudulmasıdır. Öncələri həm bicar və məhsul yığımı vaxtı, həm də toylarda oynanılan təbii halay bu bölgədə çəltikçiliyin yox olması, toyların müasirləşməsi ilə tarixə qarışmaq ərafəsindədir. Buna baxmayaraq toplama apardığımız kəndlərin böyük əksəriyyətində yaşlı qadınlar halayın yaddaşlarında qalan özəlliklərindən bəhs etməklə bərabər, bəzi halay mahnılarını da icra etdilər. Xüsusən, Masallı rayonunun Şərəfə, Qızılağac, Xıl, Musaküçə, Gəyənçöl, Xırmandalı və s. kəndlərində hələ də halayı bilən qadınlar vardır. Eyni durum Lənkəranın azərbaycanlı türklərin yaşadığı kəndlərində də mü-

şahidə edilir. Halay sistemli şəkildə bir folklor qrupu kimi Masallının Mahmudavar və Şərəfə, Lənkəranın Separadi, Astaranın Kakolon kəndlərində icra edilir. Hər bir kənddə halay ansablı, halay rəqs qrupu (Masallıda Mahmudavar Veteranlar və Şərəfə qrupları, Lənkəranda Nənələr, Astarada Əvəsor folklor qrupu adı ilə məlum olan halaylar) fəaliyyət göstərir.

Halayın nə anlama gəldiyini Şərəfə halay qrupunun söyləyiciləri aşağıdakı kimi izah etdilər:

“Halayın kökü var, halayın mənası var. Uşağ olanda deyərdim niyə halay loluyun başlayır.

Ay lolo

Lolu nə deməkdi, uşağı nəyə mindirərdik? Loluya. Loluyürük, beşikdir, uşağın yırğalandığı yerdir. Halay heç olmasa altı nəfərdən ibarət olmalıdır. Azı üç, çünki dəstə üçdən başlayır. Filankəsin bir halay qızı var, filankəs bir yerə bir halay qız apardı. Halay yığıncağ deməkdi. Halay nədi? Çoxluğ deməkdi. Filankəsin bir halay qızı var. Filankəs bir yerə bir halay getmişdi. Halay çoxluğdu. Öz-özümə fikirləşərdim ki, lo, lo, lo, lo nədi lolo uşağ asdıyırsan e, yellədirsən a, keçmişdəkilər ona lolo deyib. Halay ki, başladı elə bil ki, yellənirsən, ona görə də lolu ilə başlayır:

Ay lolo, lolo əl ələ
Hay çəkün, halay düzülün.
Ay çəkün halay düzülün, hay
Ay əli yardan üzülün, hay

Uca dağlardan səslərəm, neylim
Yarı qoynumda bəslərəm, neylim.
On iki imamdan istərəm, neylim
Yar əlindən, dad əlindən, hay

Bizim xoruz uca bannar, neynim,
Onun dilin kimlər annar, neynim

Qonşular üzümü dannar, neynim
Yar əlindən, dad əlindən, hay...

Evlərin dalın keçdim, neynim
Əyildim suların içdim, neynim
Mən bu yerə qərrib düşdüm, neynim
Yar əlindən, dad əlindən, hay”¹.

Buna bənzər izahı Mahmudavar Halay qrupunun başçısı da bildirdi: “Anam deyərdi ki, lolu halay deməkdir, lolu bir üsyandı, bir layladı. Lolü nənələrin harayıdı... halay deyəndə nə başa düşülür. Bu qadınların toplaşdığı yer olur halay. Elə kişilərdə halay gedirlər. Türklərdə kişilər halay gedir, bizdə isə qadınlar. Tək-tək halay yoxdur. Meydan ki, yaranır hə onda halay çəkilir”².

Halay rəqs qruplarının fəaliyyəti bu oyunda mərasim ünsürlərinin unudulduğundan, oyunun bədii özfəaliyyət kollektivinə çevrildiyindən xəbər verir. Bədii özfəaliyyət kollektivi hər nə qədər təbiilikdən uzaq olsa da bu gün halayı yaşatmağın tək yoludur.

Halayın fəlsəfəsi

Bütün oyunlar, o cümlədən halay da qədim insanın dünyaya ilə təmasının bədən dilidir. Təbiət, Uca Yaradan, həyat və ölüm düşüncəsinin oyun dili, oyunu bilənlərin istifadə etdikləri özəl ünsiyyət vasitəsidir. Oyun görünən dünyalarla görünməyən dünyalar, insanlarla ruhlar aləmi arasında bir körpüdür. İnsanın ilk sənəti olan oyun yaşamanın əskik tərəflərinin ta-

¹ Masallı folklor örnekləri (2013) 1-ci kitab. Toplayıb tərtib edən F.Bayat. Bakı: Elm və təhsil, s.360-361

² Söyləyici: Natavan Əliyeva, doğum tarixi 1964, təhsili ali, Masallı rayonu Mahmudavar kəndi. Dərləmə tarixi 2012-2013. Toplayan: Füzuli Bayat

mamlanması, həyatın mükəmməlləşməsi, ritual dünyanın sirr-
lərinin açılmasıdır.

Oyun insanlar var olmadan öncə də vardı; heyvanlar, quş-
lar, balıqlar dünya yaranan gündən oynayırlar, Qiyamətə qədər
də oynayacaqlar. Oyun başlanğıcda ritual xarakteri ilə
seçilmişdir. Əski türklərin də bütün oyunları başlanğıcda ritual
xarakterli olmuşdur. Hər oyun ritualın tərkib hissəsi olmuş,
sonradan oyunun ritual təməli arxa plana keçdiyindən o, daha
çox əyləncə, əyləndirmə, yarış forması almışdır. Ancaq
əyləndirməklə öyrətmək, öyrətməklə əyləndirmək hər zaman
yanaşı addımlamışdır. Bəzi oyunlar ritualdan çox qopmuş,
uzaqlaşmış olsa da, bəziləri ritual özəlliyini müəyyən dərəcədə
qoruya bilmişdir. Halay ritual əsasını qismən də olsa qoruyan
oyunlarımızdandır.

Halay rəqs dili ilə musiqi dilinin birləşməsindən yaranan
oyun növüdür. O baxımdan halay həm rəqsin, həm də mu-
siqinin ritual özəlliyini daşıyan nadir folklor örnəyidir. Onun
kökü müəyyən mənada şaman oyunlarına qədər uzanır. Təbii
ki, şaman oyunları hələ də ritual xarakterini saxlamışdır. Ona
görə də Orta Asiya türklərində şamanın kamlığına **pəri oyun**
deyirlər. Bunu Orta Asiya, xüsusən də Xarəzm özbəklərinin
müsəlmanlığa qədərki etiqadlarını araşdıran Q.R.Snesarevin
əsərlərində də görürük. Bu tədqiqatçıya görə şamanların icra
etdikləri rituallara da “oyun” deyilir³.

Etnoqrafik məlumatlardan da türklərin şaman mərasim-
lərinə oyun dedikləri məlum olur⁴. Hətta müsəlman olan türk-
mənəlin çovdur boyu da şamanın kamlıq etməsinə **oynamaq**

³ Snesev Qleb Pavloviç (1969). Relikti do musulmanskix verovaniy i ob-
ryadov u uzbekov Xarezma, Moskva: Nauka

⁴ Malov Serqey Yefimoviç (1918). “Şamanstvo u sartov Vostoçnogo Turkes-
tana”, Sbornik muzeya antropologii i etnoqrafi, T.V, vıp.1, Petroqrاد

deyir⁵. Kamlik etməyi oynamaq termini ilə ifadə etməyə Altay-Sayan türklərində, Uzaq Doğu və Sibir xalqlarında da rast gəlik⁶. Şaman oyunu əslində şamanın yetkinlik, sirrə vəqif olma yolunu simvolizə edir və bu oyun şamanın dövrə vurmaı ilə maşahidə olunur. Oynayaraq həyatı öyrənmə, oynayaraq dünyanı dərk etmə və oynayaraq insan olma oyunun fəlsəfəsində aparıcı aspektdir.

Dəyişik türk ləhcələrində şamanın ismi **kam, xam, qam, oyun, baxşı, bakıcı, falbin, pərihan** kimi keçməkdədir. Hətta yakutlar şamana **oyun** deyirlər. Bunun əsas səbəbi bəlkə də şaman mərasiminin başlıca elementinin oyun olmasıdır. Bu isə oyunun şamanlıqda nə qədər böyük yerə sahib olduğunu göstərir. Yakutcada **ayın oyuna** və **abaası oyuna** terminləri xeyirxah və pis, ağ və qara şaman bölgüsünü göstərməyə xidmət edir. Ayın oyuna xeyirxah işlər görən şamandırsa, abaası oyuna şər işlər görən və ya şər ruhların verə biləcəyi zərərin qarşısını alan şamandır. Bu isə şaman-oyun əlaqəsinin vəhdəti, fəlsəfəsidir. Belə ki, şaman termini də mənaça oynayan, sıçrayan, vəcdə gələn, özündən keçən insan deməkdir. Bütün bu məlumatlardan da görüldüyü kimi, oyunun fəlsəfəsi şamanlıqda önəmlidir, əsasdır. Bir ayin ünsürü olan oyun şamanlıqda zahirdən, dıřdan ayrılmanın, real dünyadan

⁵ Basilov Vladimir Nikolayeviç, Niyazklıçev K., (1975). “Perejitki şamanstva u turkmen-çovdurov”, Domusulmanskiye verovaniya i obryadı v Sredney Azii, Moskva: Nauka, s.126

⁶ Yəsəviyyə, bəktaşıyyə, mövləviyyə təriqətlərinin səma/səmah göstərilərindəki ritmik oyunlar, kökü baxımından şaman oyununun daha da təkmilləşdirilmiş variantıdır. Ələvi-bəktaşilər, mövləvilər də səmaya qalxmaqla ruhən Tanrıya çatmağa çalışırlar. Hz.Peyğəmbər yalnız Mərəcədan Mərəcə Tanrının yanına qalxırdısa, dərvişlər hər səma mərasimi zamanı Haqqa çatmağa Haqq ilə vəhdətə ulaşmağa can atırdılar. Səma mərasimi zamanı həm yəsəvi, həm də Anadolu ərənləri quş uçuşuna bənzər hərəkətlər etməklə İslamdan öncəki şamanların oyun zamanı quşa çevrilib göylərə uçmalarını yamsılayırdılar. (Bayat Fuzuli (2006). Ana hatlarıyla türk şamanlığı, İstanbul: Ötügen, s.219)

çıxmanın, başqa bir dünyaya və ya dünyalara getmənin tək yolu, şaman ritualının əsas ünsürüdür⁷.

Oyun milli şüur aktı olub, çox əski çağlardan ritual-mifoloji, başqa sözlə dini məzmunlu olmuşdur. İstər mövləvi, istərsə də ələvi-bəktəşi səma/səmahlarının tərkib hissəsini İslam dininin qəbulundan sonra rəqs adlandırılan oyun təşkil edir. Həm şamanlıqda, həm də xalq sufizmində vəcdin iki başlıca ünsüründən biri musiqi isə, digəri də oyundur. Oyun vəcdə gəlməyin ilkin yoludur. O, yalnız bədənsəl hərəkət və ya bədənle ruhun zövq alması, yaxud artıq enerjinin atılması deyil, ruhun əsas qidasıdır, haqqı könüldə tapmanın yoludur. Oyunla ruhun göylərə qalxdığına, insanı günahlara sürükləyən nəfsinə qalib gəldiyinə inanılır. Oyun həm də şər ruhların qarşısını almağın bir yoludur. Şeyxlik qurumu, sələfləri olan şamanlardan aldıkları bu kültür mirasını eyniylə həm Orta Asiyada, həm də Azərbaycanda və Anadoluda İslam dininin təməlində yaşatmışlar. Ruhlar aləmi ilə əlaqənin tək yolu oyun olduğundan, şeyxlər və dədələr, sələfləri şamanlar kimi, müalicə seansları zamanı da oyundan yararlanırlar.

Ələvi-bəktəşi və taxtaçı səmahlarının şamanların davulun müşayiəti ilə oxuyaraq rəqs etməsinə çox bənzəməsi, bu axırcının şaman oyununun inkişaf etmiş forması olduğunu deməyə əsas verir. Musiqi, alliterasiyalı şeir və rəqs şamanı vəcdə gətirdiyi kimi, xalq sufilərini də dünya qayğılarından uzaqlaşdırır, Tanrı ilə insan arasındakı əngəli, maneəni aradan qaldırır. Ələvi və taxtaçılarda Dərnək və Cəm ayini zamanı göstərilən səmahlarda saz və ya bağlama kimi musiqi alətlərindən istifadə edilir. Bu mərasimlərdə ikidən az və on ikidən çox musiqi aləti olmaması əsas şərtidir. Mahnının, rəqsin və musiqinin səmahın əsasında durması, dini məzmunlu sazlı,

⁷ Bayat Fuzuli (2006). Ana hatlarıylə türk şamanlığı, İstanbul: Ötügen, s.219

sözlü və oyunlu mərasimlərin keçirilməsi, səmahın, eyni zamanda ərkanın da əski şaman mərasimlərinin və mədəniyyətinin bir qalığı olmasına bağlıdır.

Şamanın oyunlarına ümumi bir baxış onun əsasən, iki heyvanı təmsil etdiyini göstərir. Bunlardan birincisi at minməyi simvollaşdırdığı halda, digəri isə quş uçuşunu xatırladır. A.Saqalayev və İ.Oktyabrskaya⁸ da oyunun təbiət kodunu aygır kişnəməsi ilə açmağa çalışırlar. O halda oyun insanla təbiət arasında bir ünsiyyət vasitəsi rolunu oynayır. Heyvan və quş kodunun yardımı ilə şamanın göstərdiyi oyun üfüqi və şaquli dünya modelinin anlamını simvolik bir şəkildə mərasimdə iştirak edənlərə çatdırmış olur. Quş azaddır, oyun da azaddır, sərbəstdir, müəyyən qaydalar daxilində oynansa da o qaydaları özü qoyur.

Halay da təbiətdən alınan enerjini insana ötürməklə oyunun ritual-mifoloji fəlsəfəsini yaşadır. Halay çəkənlərin yarım dairə şəklində düzülməsi dövrü hərəkəti simvolizə edir. Halayın (həm də yallının) xınayaxdılda, toylarda, şənliklərdə oynanılmasının əsas səbəbi hər zaman müsbət enerji yayması, insan psixologiyasını yaxşı şeylərə yönəltməsidir ki, bu da onun təbiətlə cəmiyyət arasında əlaqə qura bilməsində, təbiətdən uzaq düşən, yadlaşan insanı qopub gəldiyi təbiətlə barışdırmağa çalışmasında özünü göstərir. Bu əski oyun növünün sadə melodiyası, ritmik hərəkətləri, oxu tərzini də onun sevgi, barış, insanlıq fəlsəfəsindən xəbər verir. Məsələn:

Mən gəlmişəm sini-sini ay oğlan,
Mən sevmişəm birisini ay oğlan

⁸ Saqalayev Andrey Markoviç, Oktyabrskaya İrina Vyaçeslavovna (1990). Traditsionnoe mirovozenie tyurkov Yujnoy Sibiri. Znak i ritual, Novosibirsk: Nauka, s.121-122

Nəqarət:

Çal belə qurbanın olum, çal belə,
Gedər bu dövran daha qəlməz əley

Ay cəllad boynumu vursa ay oğlan,
Mən demərəm özgəsini ay oğlan⁹.

O baxımdan halay heç bir zaman real həyatdan qopmamış, tarix içində real həyatla yoğrularaq formalaşmışdır. Ona görədir ki halayda həyatın faniliyindən, dövranın zalimliyindən, fələyin vəfasızlığından, qəribliyin çarəsizliyindən danışıldığı kimi toydan, şənlikdən, yaşamaqdan, zövq almaqdan da danışılır. Bir sözlə halayın fəlsəfəsində həyatın bütün tərəflərini görmək mümkündür:

Evlərinin yanın keçdim
Əyildim suların içdim
Mən bu yerə gərib köçdüm
Bacım səni yola salım,
Mən bacısız necə qalım.

Əslində fəlsəfə özü də bir oyundur. Hətta oyunun fəlsəfəsinin və Homo Ludens anlayışının əsasını qoyan Johan Huizinga fəlsəfəni də soylu oyun adlandırmışdır¹⁰. Bir sözlə, geniş mənada həyatda mövcud olan hər şey oyundur: müharibələr, sülh danışıqları, siyasət, ideologiya, iqtidar mübarizələri, evlənmək, pul qazanmaq və s. və s.

Oyun özü hərəkətlə bağlı olduğu üçün zamanın dönüşünü, dünyanın hərəkətini simvolizə edir. Halay çəkənlərin sağa sola yırgalanmaları, yellənmələri, müəyyən bir tempə irəliyə geriyə ayaq hərəkətləri etmələri kainatın dövrü hərəkətini sim-

⁹ Masallı folklor örnəkləri, s.367

¹⁰ Bax. Huizinga Johan (2013). Homo Ludens. Oyunun toplumsal işlevi üzerine bir deneme. Çeviren M.A.Kılıçbay, İstanbul: Ayrıntı

volik bir dillə insanlara çatdırmaq deməkdir. Digər tərəfdən halaya gedənlərin aypara şəklində düzülmələri də fəlsəfi baxımdan həyat enerjisinin paylaşılmasına işarədir. Savaş oyunları, istər tonqal ətrafında olsun, istərsə də ov hamisinin rəğbətini qazanmaqla ovu necə ovlamaq olsun, hər zaman yarım dairə formasında oynanmışdır. Yarım dairənin (ayparanın) ritual-mifoloji anlamı yuxarıda da deyildiyi kimi kainatın hərəkətdə olduğunun isbatıdır. Ona görə də halayın fəlsəfəsində insanların ritmik rəqslərlə, metronimik oyunlarla vəcdə gələrək dünyanı anlamaq, yarım dairəvi düzülməklə sağa sola yırğalanmaqla kosmosun hərəkətini canlandırmaq semantikasına vardır.

Zaman keçdikcə oyunlar əvvəlki təməl fəlsəfəsindən uzaqlaşmış, sadəcə rəqs, tamaşa kimi başa düşülmüş, insanın kainatı qavrama mexanizmi olan o əski oyunlar artıq yaddaşlarda əylənmə, rəqs etmə, hoppanıb-düşmə kimi qalmışdır. Oynamaq dünyanın bir meydan tamaşası, səhnə olduğu fəlsəfəsinə dayandığından oynayan insan yaşamın sirrinə varmış deməkdir. Hər halda oynayan insan - Homo Ludens, ağıllı insan - Homo Sapiensdən və inanan insan – Homo Religiosusdan fərqli olaraq bədən, hərəkət, jest dili ilə Yaradanın, təbiətin və yaradılanın vəhdətini anlamış insandır¹¹.

Fəlsəfi anlamda yaşamın dövrvari hərəkətini, davamlılığını, həyatın axışını və ritmini bizlərə xatırladan halay insanlıq tarixinin ən əski dövrlərindən bugünə qədər varlığını qorumuş, bütün zamanlarda dəyişən sosial-siyasi şəraitə ayaq uydurmuşdur. Süjetli və ya süjetsiz oyunlar tarixi baxımdan insanlıqla yaşid olub sadəcə türklərə məxsus olmayan, bütün xalqlara aid olan bir öyrənmə, öyrəndiklərini anlama, anladıklarını öyrətmə prosesidir. Ən əski qayaüstü rəsmlərin, mağara

¹¹ Bax. Bayat Füzuli (2017). Şamandan səmazənə oyun və oyunçu. Bakı: Elm və təhsil

divarlarındakı çizgilərin oyunu simvolizə etdiyi də insanlığın başlanğıcdan oyun oymadığını isbatlayır. O baxımdan mədəniyyətin dil, tarix, inanc kimi folkloru, xüsusən də halayı milli birliyi qoruyan dəyərli sərvətdir.

Halayın kökü

Əski türklərin Altay dövründən başlayan mərasim oyunları olmuşdur ki, bunlar dəyişik adlarla adlandırılırsalar da ən çox bilinəni təbii ki, kökləri eradan əvvəlki dövrlərə, daha doğru bir ifadəylə tarixöncəsi dövrlərə qədər gedib-çıxan halaydır. Halay uzun tarixi yolçuluğu dövründə dəyişmiş, coğrafi özəliklərlə, digər xalq və etnik qrupların oyun növləri ilə çarpazlaşaraq yeni formalar alaraq daha da zənginləşmişdir. Halayın Altaydan başlayan yolçuluğu Anadoluda, Balkanlarda, Azərbaycanda sona ermiş, ortaya müxtəlif məzmun və formalı sinkretik (rəqs, söz və melodiya) oyunlar çıxmışdır. Ancaq halayın təməl fəlsəfəsi olan təbiətlə bütünləşmək, həyatın və yaşamın enerji qaynağı olması bütün zamanlarda və məkanlarda qorunmuşdur. Azərbaycanda yallı, Anadoluda horon, zeybək, efe adları ilə bilinən digər oyunlarla bərabər halayın da fəlsəfi düşüncəsi oyunla paralel şəkildə yaşamışdır. Ümumi qənaətə görə **al/hal** kökündən gələn, həyatın enerjisi, dövrü, həmrəyliyi, birlik və atəş mənalarını ehtiva edən bu termin monqolcada sərbəst buraxmaq, rahatlaşdırmaq anlamında **halah** feilində, yenə eyni anlamı bildirən mancurca **hala** sözündə qalmışdır¹². Bu da halayın Asiya mənşəli ritual oyun növü olduğunu təsdiqləyir.

Halay və ya alay qədim türk mədəniyyətində mərasim oyunudur. Onun kökü eradan əvvəlki zamanlara qədər gedib çıxır. Yuxarıda da deyildiyi kimi halay al kultu ilə bağlıdır. Al

¹² az.wikipedia.org/wiki/Yallı

isə odla, istiliklə, daha geniş mənada günəşlə, yaşamla bağlı olub həyat gücünü, hərəkəti və dünyanın ritmini bildirir. Bu oyunun iptidai və ilk forması allı/yallıdır. Yallının da al/hal ruhuyla bağlılığı mifoloji qaynaqlarla təsbit edilir¹³. Ancaq yallı sözünün mənasını cərgə, zəncir, xətt kimi açıqlayanlar da vardır. Çünki yallı çəkənlər bir və ya iki cərgədə, bəzən də bir neçə cərgədə düzülür¹⁴. Yallının başqa etimologiyasını verənlər də var. Müxtəlif izahlara görə yallı yelləncək, kəndir və s. mənası verən söz kimi anlaşılmışdır və ya yallının cərgə, zəncir xətti mənasını daşdığı yazılmışdır. Yaxud da yal sözünün Azərbaycan dilində yamac, dağ ətəyi, təpə mənasını verdiyi bildirilir və yallı sözü də buraya bağlanır¹⁵.

M.Seyidova görə yallı al uca, qadir, qüdrətli sözümdən yaranmışdır. Qırmızı, alqırmızı, al sözü Azərbaycan dilində alov, od-alov tərkibində qalmışdır. Alimə görə bu sözün ilkin variantı yal olmuşdur. Yallı sözünün də əsası yal+od, yal+lı alov+lu, od+lu, günəş+li deməkdir. Ehtimal ki, qədim Azərbaycanlılar odun, alovun şərəfinə həmin rəqsdən istifadə etmişlər¹⁶.

Belə ehtimal etmək olar ki, məşəl ətrafında dövrə vuran insanların mərasim prosesinə kökləndiyi məqamlarda yallı meydana gəlmişdir. Başqa bir izaha görə alov ətrafında dövrə vurub əl-qol hərəkətləri edən, ekstaz vəziyyətə gəlmiş insanlar qırıq-qırıq səsləri tələffüz edirdilər. Həmin səslər get-gedə hecalara, sonradan da sözlərə çevrildi. Yallı sözünün də məhz belə meydana gəldiyini güman edirik. Məsələn, yal, yal-la, yol-lu, yel-li¹⁷.

¹³ <https://tr.wikipedia.org/wiki/Halay>

¹⁴ Həsənov Kamal (1983). Qədim Azərbaycan xalq rəqsləri. Bakı: İşıq, s.56

¹⁵ Nəbiyeva Fazilə (2011). “Dairəvi rəqslər ümumdünya ayın mədəniyyətinin başlanğıcı kimi (Problemin qoyuluşuna dair)”, Konservatoriya №.2, s.114-115

¹⁶ Seyidov Mirəli (1983). Azərbaycan xalqının soykökünü düşünərkən. Bakı: Yazıçı, s.79-80

¹⁷ Nəbiyeva Fazilə (2011). “Dairəvi rəqslər, s.115-116

İlk formasının **alay** və ya **allı** (buradan da halay və/vəya yallı) olduğu bilinən bu oyununun ən qədim qayaüstü təsvirinə Qobustanda rast gəlirik. Altayda, Baykal gölündə mərasim oyunlarını əks etdirən təsvirlər də çox güman ki, halay və ya yallı oyunu ilə bağlıdır. Çünki bu təsvirlərdəki oynayanların düzülüşi, əl-ələ və ya qol-qola oynamaları, yarım dairə şəklində durmaları onu halayla, yallı ilə əlaqələndirməyə əsas verir. Ancaq qeyd olunmalıdır ki, alay həm də türk ordu strukturunda döyüşü dəstəsinə verilən addır. Kişilərin oynadığı halay da türklərin savaş sənətini, döyüş taktikasını yansıdır. Burada oyunun şeirlə, fəlsəfəylə, mərasimlərlə, xalq təbabətiylə və nəhayət, hər bə sənəti ilə bağlılığına da toxunmaq lazımdır. Bu da türklərin hər bə sənətinə də oyun kimi baxdıqlarını göstərir. Ona görə də dəstə ilə oynanan oyuna Azərbaycanda, xüsusən də Cənub bölgəsində çoxluq mənasına gələn halay deyirlər. Yuxarıda da deyildiyi kimi bir halay adam, bir halay qız çoxlu adam, çoxlu qız mənasında işlədilir. O halda halayın/yallının fəlsəfəsində türklərin musiqili, rəqslı döyüş məşqini simvolizə edən ritual oyun olduğunu var saymamız lazımdır. Belə ki, yalnız kişilərin oynadığı cəngi rəqsi, əsasən kişilərin oynadığı çovqan, gökbörü, cirit oyunları da əslində bir savaş oyunudur, savaşa hazır olma oyunudur. Qobustandakı qaval daşı da mahnılı rəqsin oynanılması üçün nəzərdə tutulmuşdur. Halayın məzmununun dəyişməsinə baxmayaraq srtukturunda qədimlik qorunmuşdur. Belə ki, halayda xorla mahnı oxumaq, rəqs etmək və ritmi əl çalmaqla və yırğalanmaqla (Şərəfə və digər Azərbaycan kəndlərində ayaq hərəkətləri ilə) tutmaq hələ də qalmaqdadır.

Halayı xalq etimologiyası və izahına uyğun şəkildə açıqlayanlar da var: “Halay məfhumu birinci mənada dairə, ikinci mənada isə iki dəstəyə bölünmək deməkdir. Xalq arasında “halay çəkmək”, “halay qurmaq”, “halay vurmaq” sözlərinə təsadüf olunur ki, bu da dairə vurmaq, dayanmaq, dairə üzrə otur-

maq mənasında işlənir. “Halay gəlmək” sözü isə rəqs etmək üçün iki dəstəyə bölünmək deməkdir. Hazırda “halay” iki dəstəyə bölünərək xorla qarşılıqlı oxuyub, rəqs etməyə deyilir”¹⁸.

Halayın alaq (yabanı bitki) sözündən törədiyi, halay mahnılarının həm türk kəndlərində, həm də talış kəndlərində əkilən çəltiyin alaq otlarından təmizlənməsi zamanı oynanılıb oxunduğu fikri də xalq etimologiyasından başqa bir şey deyildir. “Azərbaycanın cənubunda yaşayan əhali qədimdən düyü əkməklə məşğuldur. Əkinə qulluq edilməsi, düyü yetişdirilməsi ağır işdir, çox zəhmət tələb edir. Çıxıntılar görünəndən 10-16 gün keçdikdən sonra düyü kollarının dibi alaq otundan təmizlənir. Bu işlə də ən çox qadınlar məşğul olur. Belə təmizləmə prosesi “alaqvurma” adlanır. Əmək prosesində həmin sözlə həmahənglik, səsuyğunluğu tərzində “halay” mahnısı meydana gəlir”¹⁹. Ekspedisiya zamanı da istər Masallıda, istərsə də Lənkəranda halayın bir vaxtlar bıcarda xor şəklində oxunduğunu söylədilər, ancaq onun alaqla əlaqəsinə heç toxunmadılar.

Yüzlərcə növü olan halay Göytürklərin Orxun yazılarında **ulayı** və ya **ulayul** formasında xatırlanır. Anlamı sürəklik, davamlılıq olan bu söz sonrakı zamanlarda mənaca və formaca daha da konkretləşmişdir. Əski türkçədə ulayu sözünün ulamaq, sonra, ondan sonra kimi bir çox mənaları da var²⁰.

Xalq açıqlamasında isə bilimsəl etimologiyadan fərqli olaraq “Halay – dəstə, yığıncaq, deməkdir.” “Halay – səslənmə, çoxluq deməkdir. Halay həm də bayatı söyləməkdir”²¹.

¹⁸ Hüseyinli Bayram (1966). Azərbaycan xalq rəqs melodiyaları. II Dəftər (halaylar), Bakı: Azərneşr, s.8

¹⁹ Həsənov Kamal (1983). Qədim Azərbaycan xalq rəqsləri. Bakı: İşıq, s.47

²⁰ Bayat Fuzuli, Aliyeva Minara Esen (2008). Eski türkçə sözlük. İstanbul: Yalın yayıncılık, s.223

²¹ Masallı folklor örnəkləri, s.360

Yallı və qaytağı kimi halay da ilkin formasında bir döyüş-cü dəstəsinin dairə və ya hilal qurması şəklində çox vaxt mahnı oxuyaraq oynadığı oyundur. Bunu onun alay kökündən gəlməsi də təsdiq edir. Bu, halay/alay ordu qrupunun düzülüşü ilə bağlıdır. Halayın pozulması savaştın uduzulması deməkdir. Koroğlunun Halaypozan adlı dəlisi çox güman ki, düşmən halayını, dəstəsini pozğuna uğratdığına görə bu adı almışdır. Əski türk qaynaqlarında ülkər çərik adlanan yarım ay (hilal) savaşt taktikası türk hərəb sənətində ən uğurlu savaşt növü olmuşdur. Əski türklərin düşməni yarım dairə içinə çəkməklə, sonra da dairəni qapatmaqla məhv etməsi ritual mənşəli savaşt oyunu olan halay/alay və yallı/alay oyununda simvolizə edilmiş, aradan keçən minilliklərdə halay rəqs mahnı özəllikli vokal xoreoqrafik oyuna çevrilmişdir. Bunu yallı haqqında da demək mümkündür.

Şərrur xalq yallı ansambli ilk dəfə olaraq qrup şəklində 1937-ci ildə yaranıbdır. Bu rəqs ansambli həm keçmiş Sovet İttifaqında, həm Avropanın bir çox ölkələrində, həm də ərəb məmləkətlərində (Macarıstan, Polşa, Türkiyə, Misir, Ərəb Əmirliyində) səfərdə olmuş, müxtəlif rəqslərlə çıxış etmişlərdir.

Buna baxmayaraq halay kimi yallı da rəqs və süjetli yallı olmaqla iki qismə ayrılır. “Süjetli yallılar müəyyən hadisəni təsvir etdiyinə görə teatrlaşmış xalq oyunları formasını alır və buna görə də “oyun yallı” adlanır. Rəqs yallisında isə qəhrəmanlıq motivləri, xalqın əhval-ruhiyyəsi, gənclik, çeviklik təsviri və tərənnümü ifadə edilir”²². Otuza yaxın yallı rəqsi içində oxuma ilə müşahidə olunanları da var. Süjetli, yəni teatrlaşmış xalq oyun yallılarına “Qazı-Qazı”, “Qaladan-qalaya”, “Çöpüdü” kimi yallıları misal göstərmək olar. Məsələn, süjetli yallıya aşağıda “Dönə-dönə” yallisını misal olaraq verək:

²² Kərimli Ədalət (2004). Yallı. Bakı: Şirvanəşr, s.25

Fayton gəlir Arannan,
Ay dönə, dönə-dönə,
Yar bizə sarı dönə.

Xəbərim yox Saramnan,
Ay dönə, dönə-dönə,
Yar bizə sarı dönə.

Hər əzaba dözərəm,
Ay dönə, dönə-dönə,
Yar bizə sarı dönə.

Əl çəhmərəm yarımnan,
Ay dönə, dönə-dönə,
Yar bizə sarı dönə²³.

Bu da onu göstərir ki, yallı da bir zamanlar halay kimi xoreoqrafik özəllikli oyun olmuşdur.

Azərbaycanda və Türk dünyasında halay

Halayın bəlkə də ən çox yayıldığı və müxtəlif növlərinin olduğu yer Türkiyədir. Halay Türkiyənin Şərqi Anadolu, Cənub-şərqi Anadolu, İç Anadolu, Orta Qara Dəniz və Çukurova bölgələrində oynanılan xalq rəqsidir. Ona görə də Anadoluda hər bölgənin bir-birindən fərqli halay oyunu var. Halay, kollektiv şəkildə oynayanların yan-yana düzülərək bir dairə yaratması ilə oynanılır. Oyunçular yallıda olduğu kimi çeçələ barmaqlarıyla bir-birinin əlindən tuturlar. Dəstənin başında olan oyunçu açıq qalan əlinə bir dəsmal alır. Rəqs yavaş addımlarla başlayır, sonra sürətlənir. Halay oyunu əsasən ayaq fiqurlarına

²³ Şərur folklor örnəkləri (2016). I kitab. Toplayanlar: M.Kazımoğlu, F.Qasımoğlu, G.Canməmmədova, F.Kərimova Bakı, Elm və təhsil, 2016,s.220

görə oynanılır. Anadoluda halay musiqinin müşayiəti ilə ifa olunur. Əsas musiqi alətləri nağara və zurnadır²⁴. Buraya halaya bənzər digər oyunları da əlavə etsək o zaman yüzlərcə çeşidi olan mahnılı oyun növünə rast gələrik. Bu gün Qazaxda, Naxçıvanda, Şəkiddə oynanılan halayın, həm də halayın başqa bir forması olan yallının da rəqs olduğunu demək lazımdır. Ancaq bəzi hallarda yallı oxuma və əlçalma ilə də müşayiət oluna bilər. Məsələn, Naxçıvanda oynanılan yallının bir növü buna misal ola bilər. Qədim dövrdən başlayaraq yallı həm rəqs, həm də vokal xoreoqrafik oyun kimi Azərbaycan ərazisinin Naxçıvan, Şəki, Kəlbəcər, Laçın, Qazax və İrəvan bölgələrində çox geniş yayılmışdır. Yallı əsasən toylarda və şənliklərdə uşaq, gənc, yaşlı demədən hər kəs tərəfindən oynanmışdır. Yallının halay kimi iki qrupun qarşı-qarşıya durub mahnı ilə deyişmə formasına Türkiyənin Ardahan ilində rast gəlirik. Burada yallı iki qrupun qarşılıqlı mahnı (deyişmə formasında) söyləməsi və ritmik hərəkətlər etməsi şəklində mövcuddur. Bu cəhəti ilə Ardahanda oynanılan yallı Doğu Anadolu və Azərbaycanın Cənub bölgəsinin halayı ilə eynidir.

Ümumi şəkildə demək lazımdırsa, bu gün türk dünyasında yallı və ya halay əsasən, rəqs oyunudur. Xüsusən də yallıda dəstənin başında əlindəki yaylığı (dəsmalı) yelləderək öndə yer tutan **yallıbaşı** adlanan və oyunun bütün qaydalarını yaxşı bilən və əvvəldən axıradək oyunun gedişinə, oynayanların nizamlı hərəkətinə, hər bir ayaq hərəkətinin bütün iştirakçılar tərəfindən eyni qaydada yerinə yetirilməsinə, rəqsin düzgün başlamasına və vaxtında sonlanmasına nəzarət edən adam olur. Ancaq rəqsdə yallıbaşı ilə bərabər bir də cərgənin sonunda əlində dəsmal tutan ayaqçı olur. Yallıbaşı ilə ayaqçının əsas funksiyası oyunu yönətməkdir. Həm yallıbaşı, həm də

²⁴ Karakurt Deniz (2011). Türk söylence sözlüğü. E-kitap, s.103

ayaqçı əllərini yuxarı qaldıraraq yaylığı yelləməklə dəstəni nizamlı və düzgün yallı çəkməyə sövq edirlər. Yallı yalnız kişilərdən və ya qadınlardan ibarət olduğu kimi bu oyunu çox zaman kişi və qadınlar bir yerdə qarışıq icra edirlər. Bu cəhəti ilə yallı Cənub bölgəsində oynanan halaydan fərqlənir. Belə ki, bugün halayı əsasən qadınlar oynayır, bu oyunda kişilər iştirak etmirlər. Hətta daha əskilərdə kişilərin oynadığı halaylar olmuşdur ki, onlarda da qadınlar iştirak etməmişlər. Həm də bir rəqs özəlliyi qazanmış yallılarda rəqs edənlər qollarını açaraq bir-birilərinin çeçələ barmağından tutur, ya da əllərini bir-birilərinin çiyinə qoyurlar ki, buna Cənub bölgəsindəki halayda rast gəlmək mümkün deyildir.

Halayda olduğu kimi yallıda da oyunçuların sayı dəqiq deyildir. Bu 10-15 nəfərlə 40-50 nəfər arasında dəyişə bilər. Halaya daha çox bənzərlik göstərən yallı növü əsasən üzbəüz iki dəstənin oynadığı yallıdır. Adətən üzbəüz dayanmış iki dəstə bir-birinin arxasınca müxtəlif rəqslər edirlər bu zaman qarşı tərəf rəqib tərəfin göstərdiyi hərəkəti təkrar etməlidir. Bu halaydakı nəqarat tutan tərəfin mahnının ritminə uyğun hərəkətlər etməsi və mahnıya eyni hava ilə cavab verməsinə semantik cəhətdən çox yaxındır. Anadoluda geniş yayılan halay rəqs oyunu isə yallıya daha çox bənzəyir. Rəqs edənlər əllərini yanındakıların belinə dolamaqla halay çəkirlər. Ən öndəki adam da sol əli ilə yanındakının belindən tutur, boş qalan sağ əliylə yaylıq və ya dəsmalı yelləyərkən oyuna başlayır. Bəzən də halay qrupunda olan halaybaşı sol əlinə aldığı uzun yaylığın bir ucunu yanındakının sağ əlinə verir, digər rəqs edənlər isə bir-birinin çeçələ barmağından tutmaqla oyunu icra edirlər. Bu da halayın əskidən bəri iki növünün – yalnız rəqs, bu yallı ilə eynidir və mahnının müşayiəti ilə oynanan halaylar olduğunu isbat edir. İkincisi daha çox Azərbaycanın Cənub bölgəsində inkişaf keçirmişdir. Halay oyunu da-

ha çox ayaq hərəkətləri üzərində qurulmuşdur, əllər və gövdə burada tempi tutmaq üçündür. Bunu Masallı və Lənkəran halaylarının nümunəsində də görmək mümkündür.

Qarabağda da halay bir çox oyunların, xüsusən də uşaq oyunlarının tərkib hissəsidir. Məsələn, Ağcabədidə oynanılan “Mərə-Mərə”, “Bənövşə” oyunlarında püşkatma ilə başçı seçildikdən sonra uşaqlar dəstələrə bölünmək üçün halay gedərək oyun iştirakçıları olan oğlan və qızları iki dəstədə toplayırlar. Burada halay gedərkən uşaqlar bir-birindən 10-15 metrlik məsafədə üz bəüz dayanır, dəstə üzvləri də əl-ələ tutuşurlar. “Bənövşə” oyunu bu şəkildə başlamış olur. “Bənövşə” oyununun halayı da mahnılı və deyişməlidir:

1-ci dəstə: Qıy qılinc, qıy qılinc.

2-ci dəstə: Qıyma qılinc.

1-ci dəstə: Ox atdım.

2-ci dəstə: Oğru tutdum.

1-ci dəstə: Bənövşə.

2-ci dəstə: Bəndə düşə.

1-ci dəstə: Bizdən sizə kim düşə?

2-ci dəstə: Sizdən bizə

Adı gözəl, özü gözəl

Fatma düşə.

Eyni ilə “Dolama” oyununun da halayı (dəstələrə bölünməsi) avazla oxunan cırnatma tipli uşaq mahnısı ilə müşayiət olunur:

Ay Zərbəli, Zərbəli,

İti boşla, gəl bəri.

Ay Dursun, Dursun, Dursun

Öküzüm səni vursun.

Ay Xəlil, Xəlil,

Bağlardan gəlir,

Quş vuran yerdə,
Olasan zəlil.

Halay çəkərək iki dəstəyə bölünmək Tərtərdə oynanılan “Dirədöymə”, “Molla mindi” və özəlliklə də “Halay halay” oyununda qalmışdır. Qarabağda, Gəncəbasarda, Cənub bölgəsinin bütün yerlərində oynanılan Yelləncək oyununda da yelləncəyin ətrafında halay getmək oyunun tərkib hissəsidir. Yelləncəyin ətrafındakılar deyişmə və bayatı şəklində müxtəlif mahnı oxuyur, əl çalıb şənlənir, halay və yallısayağı rəqs edirlər. Ümumiyyətlə əksər uşaq oyunlarının başlanğıcı “Püşk” (çöp), “Halay” (Halay-halay) oyunu və ya “Sanama” oyunu ilə başlayır. Təbii ki, “Halay-halay” oyunu uşaq və gənclər arasında toy, eləcə də el şənliklərində dəstələrə bölünərək oynanılan bütün oyunların başlanğıc formasıdır. Əvvəlcə dəstəbaşılar (ümumi razılaşma və ya püşkatma yolu ilə) seçilir. Sonra dəstələrə bölünmək üçün halay gedirlər. Oyunçular qol-qola girib, sonra bir yana çəkilirlər. Onlar xəlvəti öz aralarında kimi necə adlandırmaq (məsələn, kimin “armud”, kimin “alma”) barədə şərtləşib dəstəbaşılardan durduğu yerə gəlir və deyirlər:

– Halay gəlmişik.

Dəstəbaşının biri digərinə :

– Gəl! – deyir.

O biri cavabında:

– Gəldim!

Halay gələnlər:

– Kimə “armud”, kimə “alma”?

– Mənə armud!

“Armud” adlandırılan oyunçu keçir onun dəstəsinə, “alma” adlandırılan oyunçu isə digər dəstəbaşının arxasında dayanır. Beləliklə, oyunçular dəstələrə ayrılımış olurlar²⁵.

²⁵ Novruz bayramı ensklopediyası (2008). Bakı: Şərq-Qərb, s.91

Bir sözlə Qarabağda, Gəncəbasarda hansı oyunda ki, dəstələrə bölünmək var orada halay var. Bu da halayın dəstə, qrup anlamına gəldiyini və savaşı ritualı ilə bağlı olduğunu göstərir. Oyunların əksəriyyəti püşkatma, sanama və halayla başlayır. Bu qayda bütün türk dünyası üçün demək olar ki, müştərəkdir. Dəstələrə bölünməklə oynanılan bütün oyunlar sanama ilə, halay qurmaqla başlanır. Ona görə də dəstələrə bölünmə olmayan uşaq oyunları halaysız başlayır. Məsələn, “Eşşək belı”, “Yeddi ağac” və s. oyunlarında halay yoxdur. Ancaq dəstələrə bölünən bəzi oyunlarda halay termini çox vaxt işlədilməyə də bilir. Bir sözlə halay dəstələrə ayrılmaqdır, halaybaşı da oyunu ilk başlayan və sonradan onu idarə edən uşaqdır.

Təbii ki, Anadoluda halay, əsasən bir qrup halında oynayanların yan-yana bir cərgədə düzülməklə və ya bir dairə, daha doğrusu yarım dairə şəklində oynanılan rəqsdir. Çox vaxt yarım dairə şəklində düzülən iki dəstə halay gedir. Rəqs edənlər yallıda olduğu kimi çeçələ barmaqları ilə bir-birini tutur və ya yuxarıda da dediyimiz kimi əllərini bir-birinin belələrinə dolayırlar. **Halaybaşı** deyilən adam boş olan əli ilə yaylıq və ya dəsmal sallayır. Halay bütün hallarda yavaş addımlarla başlayıb sonra sürətlənir. Halay yallı kimi harada oynanırsa oynansın, nə qədər fərqlilik göstərsə göstərsin, ritmi, qismən də musiqisi baxımından dəyişməzlik göstərir. Anadoluda halay əsasən çubuq nağara (davul) və qara zurna ilə icra edilir. Buna bənzər bir oyun da Özbəkistanda oynanılır. Özbək halayı (özbəklər bu oyuna yalla deyirlər) ağır tempi ilə seçilir, rəqsin sonuna doğru isə bir hərəkətilik başlayır.

Anadoluda kişilərin və ya qarışıq olaraq kişi və qadınların oynadığı halay və ya yallı rəqsi üç hissədən ibarətdir. Öncə rəqs tənənəli və aram addımlarla başlanır, getdikcə sürəti artmağa başlayır və texniki cəhətdən mürəkkəb tullanma hərəkətləri ilə

davam etdirildikdən sonra əvvəlki təntənəli və aram oyunla tamamlanır. Halay həm kişilərin, həm də qadınların icra etdiyi oyun növüdür ki, kişilərdə əksərən rəqs formasında, qadınlarda isə rəqs və mahnı şəklində inkişaf keçirmişdir. Azərbaycanın Cənub bölgəsində Biləsuvar, Cəlilabadda, Masallıda, Lerikdə, Yardımlıda, Lənkəranda, Astarada isə halay xüsusi bir inkişaf keçirərək sözlə rəqsin vəhdətindən ibarət yeni bir oyuna dönüşmüşdür və əsasən, qadınlar tərəfindən icra edilən oyuna çevrilmişdir. Doğrudur Qaziantepdə bir yerdə halayın xorla oxunan uzun hava (oxuma) ilə müşahidə olunan rəqs növünə rastladıq. Ancaq başqa bölgələrdə uzun hava ilə oxunan halay yoxdur. Bundan başqa Qaziantepdə halay yarım dairə şəklində düzülən oyunçuların bir-birinin əlindən tutaraq oynadıkları geniş yayılan oyun növüdür. Burada halayı qadın-kəşi birlikdə oynadığı kimi, onu ayrı-ayrı da oynayırlar. Halay davul (nağara) və zurnanın müşayiəti ilə oynanır. Qaziantepdə ən çox yayılan “Leylim Halayları”dır. Bu halay növündə zurna olmaz, ancaq dəf və mahnı oxuyan olur. Buna baxmayaraq Türkiyənin digər bölgələrində isə halay sadəcə rəqsdir.

Yekun olaraq bu gün halayın, həm də yallının iki formada olduğunu demək lazımdır:

a) Mahnı ilə müşahidə edilən halaylar. Burada mahnı çox vaxt musiqi olmadan avazla tutulur.

b) Musiqinin müşayiəti ilə icra edilən halay rəqslər.

Cənub bölgəsində halay, əsasən Masallıda, Lənkəranda və Astarada mövcud olub yeni-yeni elementlərlə zənginləşmişdir. Bu gün, əsasən Masallıda Mahmudavar halay qrupu və Şərəfə halay qrupu, Lənkəranda isə Nənələr halay qrupu fəaliyyət göstərir. Əvvəlcə xınayaxdılarda, çəltik tarlalarında, toylarda, şənliklərdə oxunan və qismən də rəqslə müşayiət edilən halay XXI əsrdə özfəaliyyət kollektivi kimi yaşamını sürdürür. Əgər yallı və Anadoludakı halaylar əsasən zurna, züy (Anadoluda züy

çox vaxt olmur) və çubuq nağara (Anadoluda davul deyilir) kimi musiqi alətləri ilə oynanırsa Masallı, Astara və Lənkəran halayları musiqi alətləri olmadan, sadəcə əl çalmaqla və dəstəbaşılarının əllərindəki dəfə vurmaları ilə oynanılır. Xorla oxunan mahnı ritmlə tutulur. Halayın musiqisini, oyununu ritm və harmoniya müəyyənləşdirir. Halay bu gün bir xor mahnısıdır.

Halay və yallı kimi oyunlar həyat və məişətin müxtəlif sahələri ilə bərabər çox çeşidli mərasimləri əks etdirən insan fəaliyyətinin ən qədim oyun növüdür. Halay sosial fəaliyyətdə ritualdan məişətə, fəlsəfi anlamda dərkətmədən əylənməyə doğru hərəkətdədir. Bu, oyunun təbiəti ilə mütənəsibdir. Orta Asiyadan Balkanlara qədər geniş bir ərazidə yayılan halay sadəcə əyləncə, dinlənmə, istirahət dünyamızı deyil, həm də düşüncə aləmimizi özündə əks etdirmək baxımından xüsusi maraq doğurmuşdur.

Təkrar etmək lazımdırsa halayın sadəcə Anadoluda yüzdən çox növü, Orta Asiya türklərində isə buna bənzər çox saylı kollektiv rəqslərin və xalq xorlarının varlığı rəqsləli mahnılı oyunların üstünlük təşkil etdiyindən xəbər verir.

Türk dünyasının rəqsləli mahnılı oyunlarından biri olan halay kürdlərin, talışların, əfqanların və digər xalqların da çox sevdiyi oyun növüdür. Hətta türk heca şeirinin məşhur olan 11, 8 və 7-liyində talışca oxunan mahnılar vardır ki, bu da halayın ortaq mədəni miras halına gəldiyindən xəbər verir.

Halay bu gün türklərin ən qədim rəqsi olsa da onu ifa edən hər kəsin - türkün (Azərbaycan türkü, özbək, türkmən, Anadolu türkü və s.), talışın, əfqanın, kürdün və digərlərinin oyunudur. Yaranması, kökü və fəlsəfəsi baxımından isə türk dünyasına aiddir.

Cənub bölgəsində (Masallı, Lənkəran, Cəlilabad, Yardımlı, Astara, Lerik) halay

Halay mövzu, məzmun, yaranma tarixi və formaları baxımından da çox zəngin və rəngarəngdir. Onun yüzlərcə növü, dəyişik formaları vardır. Bu müxtəliflik halayın keçdiyi tarixi yolla bağlıdır. Halay qadınların mahnı şəklində icra etdiyi oyun növüdür. Bunun bir səbəbi də Cənub bölgəsində qadınların əsasən toy prosesi, bicar işləri ilə bağlı mahnıları oxumasıdır. Bu gün Masallıda daha çox rəqs üzərində qurulan və əsasən də qızların oynadığı halay qrupu da vardır. Azərbaycanın Cənub bölgəsində Biləsuvar, Cəlilabadda, Masallıda, Lerikdə, Yardımlıda, Lənkəranda, Astarada isə halay sözlə rəqsin vəhdətindən ibarət olub, əsasən qadınlar tərəfindən xorla oxunan mahnı ilə icra edilir. O baxımdan halay mahnının müşayiəti ilə icra olunan oyun növüdür.

Azərbaycan tədqiqatçıları halayın türk dünyasında geniş yayıldığını görmədiklərindən, daha doğrusu, digər türk xalqlarının musiqi mədəniyyətindən bixəbər olduqlarından (buna baxmayaraq xorovod, çastuşka, Qafqaz rəqslərindən nümunələr gətirirlər) və ya bu mədəniyyətə laqeyd olduqlarından halayı sadəcə Masallı, Lənkəran, Lerik, Astara rayonları ilə məhdud-laşdırmışlar və xüsusən də aidiyyət məsələsində yanlış nəticələrə gəlmişlər²⁶. Bu yanlışlıq birinə üstünlük

²⁶ Bu barədə bax: Hacıbəyov Üzeyir (1965). İlk Azərbaycan xalq xoru. Əsərləri, II cild, Bakı: Azərneşr, s.268-273; Hüseyinli Bayram (1996). Azərbaycan xalq rəqs melodiyaları. II Dəftər (halaylar), Bakı: Azərneşr; İsayadə Əhməd, Məmmədov Nəriman (1975). Xalq mahnıları və oyun havaları (Astara-Lənkəran zonası üzrə), Bakı: Elm; Cavadov Qəmərxan (2000). Azərbaycanın azsaylı xalqları və milli azlıqları, Bakı: Elm; Şahsoylu Beytulla, Ağayev L.M., Bağirov Z.Ə., (1980). Toy və halay mahnıları. Bakı: Gənclik; Mansurzadə Ağadın (1979). “Halay” qızlar ansambli, Bakı: İşıq; Fərzəyeva Səadət (2014). Azərbaycanın cənub-şərqi bölgəsinin “halay” rəqs-mahnıları. Bakı: Mütərcim. Bu

tanımaqla Azərbaycançılıq ideologiyası ilə daban-dabana ziddir. Ən optimal yol Cənub bölgəsində özünəməxsus inkişaf keçirən halayın müştərəkliyi, ortaq kültür mirası olması məsələsi üzərində durmaqdır. Çünki halayı həm etnik, həm də coğrafi baxımdan dar bir çərçivəyə sığdırmaq düşüncəsindən, sovet ideolo-giyasının hakim olduğu dövrdən qalma “ortaq kültür miraslarının paylaşma və sahiblənmə” siyasətindən imtina etmək lazımdır. Cənub bölgəsində əhalinin rəsmi siyahıya alınmasına görə dağılımı da milli ayrı seçkiliyin yanlışlığından xəbər verir²⁷.

Bundan başqa Cənub bölgəsinin Cəlilabad və Yardımlı kimi rayonlarında məlum olduğu kimi başqa etnik qruplar yaşamamışlar. Ancaq adları çəkilən rayonlarda da halay 1970-ci illərə kimi çox məşhur olmuşdur. Demək lazımdır ki, Cənub bölgəsindəki istər türkçə, istərsə də talışca oxunan halay mahnıları həm bir-birinə bənzəyir, həm də ritm və temp baxımından eynidir. Buraya Türkiyədə, Orta Asiyada oynanan halayları da daxil etsək araşdırılmadan yazılan məqalə və kitabların nə qədər yanlış olduğu ortaya çıxar. Hər halda bütün bunlar halayın elmi baxımdan yetərinəcə öyrənilmədiyinin nəticəsidir.

müəlliflər halayı yalnız talışlara aid edirlər, ancaq bunu yazarkən də oxunan mahnıların 70-80%-nin türkçə olduğunu nəzərə almırlar. Əhalisinin 80%-dən çoxunun türklərdən ibarət olduğu Masallıda, əhalisinin 60%-ni və müvafiq olaraq əhalisinin 88%-dən çoxunun azərbaycanlılardan (türk) ibarət olduğu Astara və Lerik, həmçinin əhalisinin böyük bir hissəsini azərbaycanlılar (türk) təşkil edən Lənkəranda və kəndlərində oynanılan halaylara heç bir yer verilməmişdir

²⁷ 13-22 aprel 2009-cu il siyahıyaalınmasına əsasən Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları olan etnik talışların sayı 111.996 nəfər, ana dili talış dili olanların sayı isə 68.689 nəfər göstərilmişdir. 2009-cu il ümumölkə əhali siyahıyaalınmasının rəsmi yekunlarına əsasən talışlar Azərbaycanda yaşayan de-fakto üçüncü, de-yuri isə dördüncü azsaylı etnik qrupdur. Talışlar Azərbaycan Respublikasının cənub-şərqində, əsasən Lənkəran, Astara, Lerik və qismən Masallı rayonunda (<https://az.wikipedia.org/wiki/Talışlar>) yaşayırlar.

O ayrı bir məsələdir ki, digər bölgələrdən fərqli olaraq Cənub bölgəsində²⁸ halay dedikdə ayrıca mahnılı oyun nəzərdə tutulur. Bu gün Masallıda Mahmudavar və Şərəfə halay qrupları, Lənkəranda Nənələr halay qrupu, Astarada Əvəsor - Yeni il (Kakalos kəndi) folklor ansamblı və Lerikdə Halay (Noda kəndi) mahnı və rəqs qrupu fəaliyyət göstərir. Əvvəlcə xı-nayaxdıllarda, çəltik tarlalarında, toylarda, şənliklərdə ifa edilən və qismən də rəqslə müşahidə edilən halay XXI əsrdə də kollektiv fəaliyyət növü kimi yaşamını sürdürür. Yallı oyunu da qədimlərdə musiqi aləti olmadan mahnının müşayiəti ilə oynanmışdır. Ancaq sonradan yallıya ritmi daha yaxşı tutmaq üçün çubuqla çalınan nağara əlavə olunmuşdur. Əgər sonrakı dövrlərdə yallı və Anadoludakı halaylar əsasən zurna, züy və çubuq nağara və ya davul kimi musiqi alətləri ilə oynanırsa, Masallı və Lənkəran halayları musiqi alətləri olmadan, əlləri ritmik şəkildə bir-birinə vurmaqla və sadəcə dəstə başlarının əllərindəki dəflə (dəf olmadıqda dəmirdən bir alətə vurmaqla) müşayiət edilir. Təbii ki, əlçalma ilə tutulan ritm halayın qədimliyindən xəbər verir. Daha sonralar zərb çalğı alətlə-rindən dəfin müşayiəti ilə

²⁸ Cənub bölgəsi əsasən Lənkəran iqtisadi rayonunu əhatə edir. Azərbaycan Respublikasının Lənkəran iqtisadi rayonu Astara, Cəlilabad, Lerik, Masallı, Yardımlı və Lənkəran inzibati rayonlarının ərazisini əhatə etməklə Azərbaycanın cənub-şərqində yerləşir. Əhalinin ümumi sayı 855,7 min nəfər olmaqla ölkə əhalisinin 9,3 %-ni təşkil edir (https://az.wikipedia.org/wiki/Lənkəran_iqtisadi_rayonu). Yenə <https://az.wikipedia.org/wiki/Talışlar> Vikipediya məqaləsinə görə 13-22 aprel 2009-cu il siyahıyaalınmasına əsasən Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları olan etnik talışların sayı 111.996 nəfər, ana dili talış dili olanların sayı isə 68.689 nəfərdir. Məlumat "The State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan. "Population by national and/or ethnic group, sex and urban/rural residence: Azerbaijan (2009; All population; Both Sexes)" (en). United Nations Statistics Division. Arxivləşdirilib: saytından 2015-12-26 tarixində. İstifadə tarixi: 2015-12-26 götürülüb. Bu rəsmi məlumat Cənub bölgəsində yaşayan türk əsilli azərbaycanlıların talışlardan ən az 7.6 dəfə çox olduğunu göstərir.

ifa olunan halaylar həm də mahnı repertuarını yeniləmişdir. Belə ki, müxtəlif həyat hadisə-lərinin, tarixi proseslərin mahnıların məzmununa təsir göstər-məsi şübhəsizdir. Digər tərəfdən halay rəqsi xınayaxdı, toy, bayram, çəltik və s. bağlı bütün peosesləri mahnılaşdırmış, halay rəqs mahnılarının forma və məzmununu zənginləş-dirmişdir.

Yuxarıda da dediyimiz kimi mahnı ilə müşayiət olunan halaylarda instrumental ifa olmur, yəni mahnı musiqi aləti olmadan, müəyyən bir templə oxunur. Halay gedənlər oxuduqları mahnının ritmini ayaq, əl və gövdə hərəkətlərinə əsasən təyin edirlər. Mahnıdan mahnıya avaz dəyişdiyi kimi ayaq hərəkətləri, yırğalanmalar da dəyişir. Yallıda da ritm ayaq hərəkətləri ilə tutulur. Bu səbəbdəndir ki, ayaq hərəkətlərinin önəmli olduğu bir çox yallılar “ikiayaq”, “üçayaq” və “dörd-ayaq” adlanırlar.

Masallı, Lənkəran, qismən də Astara və Lerikdən toplanan halay materiallarından və halayı bilənlərlə (Masallının Şərəfə kəndindən Rəxşəndə Məmmədova və Həcər Həsənova, Xırmandalıdan Mədinə Həsənova və Bulqeyis Gözəlova, Qızıl-ağacdən Mənsurə Abdullayeva, Gəyəcəldən Fatma (Pərzad) Tağıyeva və başqaları) aparılan söhbətlərdən aydın olanı budur ki, halay aşağıdakı mərhələlərdən ibarətdir:

1. Lolu
2. Uca dağlardan səslərəm səni
3. Yeri ha yeri
4. Yar əli, yar düymələri mərcan
5. Sunalar/Sonalar
6. Dəst eylər gül eylər
7. Aman mələk
8. Basma, basma tağları
9. Ay yordu, yordu, yordu
10. Aman, aman və s.

Bunların hər biri müəyyən bir templə, mahnının havacatına uyğun şəkildə icra edilir. Həm də üz-üzə yarım ay (hilal) şəklində düzülən qruplar halay gedə-gedə sağa-sola yırğalanır, mahnının tempinə uyğun ayaqlarını və bədənlərini oynadırlar. Öncələri halaybaşları (mahnı adları) daha çox olmuş, zaman keçdikcə həm halaybaşlarının çoxu undulmuş, həm də halay oynanılmaz olmuşdur.

Bəzən halayın mərhələlərini fərqli ardıcılıqla da təqdim edirlər. Xüsusən Mahmudavarda halay qrupunun rəhbəri Natavan Əliyevanın məlumatlarına görə halay daha çox aşağıdakı ardıcılıqla çəkilir:

- 1 . Ha lo, lo, lo, lo, yar ləley
2. Mübarək ay mübarək
3. Ağ alma, qızıl alma
4. Sevdim ala gözlü kimin yarısan
5. Bal yemə
6. Qızıl üzük laxladı
7. Oturun, qızlar, oturun hey
8. A qırmızı nimtənə
9. Yar üzü xal ceyran
10. Əcəb şalın güllüdü
11. Xonçaya düzdüm noğulu, badamı
12. Ay çini boşqab, çini neylər mənə
13. Nanay, nanay, ay nanay
14. Ağlama ceyran balası, ağlamey
15. Ha yordu, yordu, yordu və s.

Mahmudavar halay qrupunun mahnıbaşları da əvvəllər daha çox olmuşdur. Bunu həmin kəndin sakini Əbdülrza Əhmədov da qeyd etmişdir. Əbdülrza Əhmədovun bizdə olan əlyazması sonradan halayla bağlı nəşr olunan başqa bir kitaba salınmışdır. Bu əlyazmaya əsasən mahnıbaşılar aşağıdakı kimidir:

1. Ay qız toyun mübarək
Bəstə boyun mübarək
2. Gəldi oğlan adamı nay narey nay
Ağam sındır badamı diri nar hey
3. Qardaş toyuna qurban
Bəstə boyuna qurban
4. Gəlin verən evin abadan olsun
Özündə bəy toyun mübarək olsun
5. Arxalığı zər işidir gəlinin
Atası yaxşı kişidir gəlinin
6. Xonçaya düzdüm noğulu badamı
Mübarək olsun gəlinin qədəmi
7. Ay qız nişanlın gəlir
Qırmızı şalın gəlir
8. Ağlama ceyran balası, ağlama
Gedər gözlərinin qarası ağlama
9. Basma-basma tağları
Saraldı yarpaqları
10. Nanay nanay ay nanay
Gülüm nanay nanay
11. Dəst eylər gül eylər
A gırmızı nimtənə
12. Ay bivəfalı dağlar
Əcəb səfalı dağlar
13. Oturun gızlar oturun hey
Aşığları gətirin hey
14. Hər aşıqın dövranı var
Hər gülün öz seyranı var
15. Verin bizim gəlini
Qaynı bağlar belini
16. Nar-nar nargilə
Durun gedək yar gilə

17. Yar üzü xallı ceyran
Gəlsə yüz əlli ceyran
Vermərəm bir baxışı
Ləbləri ballı ceyran
18. Ağac başı şingilə
Şingiləni kim bilə
Gündə yüz söz qoşaram
Sənin kimi yüngülə
19. Bülbülüm ayıq deyil
Ayıqdır sayıq deyil
O sözü sən söylədin
Ağzına layiq deyil
20. Almanı alma gəlin
Al yerə salma gəlin
Evlərdə çox söz olar
Ürəyinə salma gəlin
21. A yordu yordu yordu
Görək kim kimi yordu
22. Ay bu toyun adamları
Sındırın şəkər badamları
23. Bağçası barı
Meyvəsi narı
Qardaş boyuna gurban
Adaxlın hanı
24. Ey gülüm maşallah
Ey gülüm maşallah
Yarım səfərə çıxıb
Gələcək inşaallah
25. Can gülüm can can
Gəl gülüm yar hey
26. Çalın, çağırın, vurun çilingə
Durub oynasın bəzəkli yengə

27. Yol açın gəlin gəlir
Şahı mərdana gəlir
Ala göz gəlin gəlir
28. Yarım yar olsa
Günü neylər mənə
29. Anam mən neyləyim dözə bilmirəm
Yar yazan kağızı poza bilmirəm
Anam sənə qurban mən özüm sənə
Yar sənə aşigəm gəlin ol mənə²⁹.

Bunların hər biri əslində xorla qarşılıqlı oxunan və sözlərin ritminə uyğun ayaq və əl hərəkətləri ilə müşayiət edilən mahnılardır. Ritmik ayaq oyunları Şərəfə halay qrupunda daha çox yayılmışdır. Halayda əl çalmaqla sağa-sola yürük (lolo da deyilir) kimi yellənmək daha çox Masallıda qalmışdır. Lənkəran Nənələr halay qrupu ayaq oyunlarına və bədən yellənmələrinə o qədər də önəm verməzlər.

Halay mahnılarını, əsasən üç yerə ayırmaq olar: giriş xarakterli mahnılar, əsas mahnılar və son, yəni bağlama xarakterli mahnılar. Halay mahnı-rəqsi yarış xarakterli olduğundan son hissə çox vaxt:

A yordu, yordu, yordu
Görək kim kimi yordu

ilə tamamlanır. Bəzən də məğlub olan tərəfə A yordu, yordu hissəsində:

Ağac başı şingilə
Şingiləni kim bilə
Gündə min söz qoşaram
Sənin kimi yüngülə³⁰.

²⁹ Fərziyeva Səadət (2014). Azərbaycanın cənub-şərq bölgəsinin “halay” rəqs-mahnıları. Bakı: Mütərcim, s.33-34

³⁰ Söyləyici: Natavan Əliyeva, 1964 doğumlu, təhsilli ali, Mahmudavar kəndi, Masallı rayonu. Toplayan: Füzuli Bayat 2012

deyimi ilə tamamlayırlar.

Bununla bərabər halay qrupu başqa mahnılar oxumaqla repertuarlarını daha da zənginləşdirmişdir. Mahnı kimi oxunan şeirlər 7-lik, 8-lik, 9-luq, 10-luq və s. hecalardan ibarət olub qafiyə quruluşu da müxtəlifdir. Halay mahnılarında daha çox həm formaca bayatı, gəraylı və qoşma qafiyəli, həm də heca olaraq 7-lik, 8-lik və 11-lik hecalılar daha çox yayılmışdır:

Ləmə çıxma damcıdı,
Köynəyim narıncıdı
Oğlan qızın dərdindən
Ölməsə zarıncıdı

Nəqarət:

Bal yemə, bal yemə, bal yeyəsi gəlir balam
Dədəmin evindən toy səsi gəlir balam

Mən aşiqəm, gün gələr,
Ay dolanar, gün gələr
Gözlərin aydın olsun,
Nişanlın bu gün gələr

Nəqarət:

Bal yemə, bal yemə, bal yeyəsi gəlir balam
Dədəmin evindən toy səsi gəlir balam³¹.

Halay rəqs mahnıları bayatı, qoşma, gəraylı şeir formalarında olan mahnılardan ibarətdir. Xüsusən bayatı formasında şeirlərin qoşma formasında olan mahnıların arasına yerləşdirilməsi halayı daha çox aşıq musiqisinə və aşıq sənətinə bağlamış olur. Bəzən mahnılar oxunarkən 7-lik, 8-lik və 11-lik şeirlərin ard-arda ifası, bəzən də qarışıq şəkildə oxunması da Cənub bölgəsində geniş yayılmışdır. Bu da

³¹ Mahmudavar halay qrupunun mahnılarından

halay mahnılarının poetik xüsusiyyətlərinin çoxçeşidliyindən və zənginliyindən xəbər verir.

Onu da demək lazımdır ki, xalq mahnılarından ibarət yallılar da daha çox bayatı, qəraylı və qoşma şeir formasının heca ölçüsündədir. Bu özəlliyi eyni ilə yallı haqqında da demək mümkündür. Məsələn, təkrarlanan “Tello” sözünü nəzərə almasaq aşağıdakı yallının sözləri bayatı formasındadır. Hətta nəqarətin birinci və üçüncü misraları dörd hecalı, iki və dördüncü misraları isə beş hecalıdır:

Araz üstə, buz üstə, Tello,
Kabab yanar köz üstə, Tello.
Qoy məni öldürsünlər, Tello
Bir ala göz qız üstə, Tello.

Nəqarət:

Aman Tello
Tellocan, Tello
Canım Tello,
Tellocan, Tello.

Araz axır lil ilə, Tello,
Dəstə-dəstə gül ilə, Tello
Mən yarımı sevirəm, Tello,
Şirin-şirin dil ilə, Tello.

Nəqarət:

Aman Tello
Tellocan, Tello
Canım Tello,
Tellocan, Tello.

Bununla bərabər məsnəvi formasında olan qafiyələrə də rast gəlmək mümkündür. Məsələn:

Mən gəlmişəm sini-sini ay oğlan,
Mən sevmişəm birisini ay oğlan

Və ya

Qaynanamın adı Mahidi, Mahi,
Ətəyinə atdım yüz əlli şahı.
Qaynananı tutub gəlninin ahi.

Nəqarət:

Allam, allam səni,
Hey, ay qara göz.
Yarın ollam sənin,
Hey, ay qara göz³².

Üç misralıq və a,a,a, b,b,b formasında qafiyələnən halay mahnıları da quruluşu baxımından maraqlıdır. Şifahi nitq üçün məqbul olan qulaq qafiyələri, heca pozulmaları halay mahnılarında da vardır.

Əmimə demişəm mənə saz alsın
Sazımı çalıb dərdi qəmim azalsın
Oğluna getmirəm oğlun qız alsın

Nəqarət:

Sevdim ala gözlünü kimin yarısan,
Ay qara gözlü kimin yarısan

Evlərin dalını halaq eylərəm,
Gedənə, gələnə soraq eylərəm
Balaca qaynımı qonaq eylərəm

Nəqarət:

Sevdim ala gözlünü kimin yarısan,
Ay qara gözlü kimin yarısan³³.

³² Şərəfə halay qrupunun mahnılarından

³³ Şərəfə halay qrupunun mahnılarından

Bütün bu örnəklərdən də göründüyü kimi halayda əsas olan qafiyədir. Musiqi tempi, mahnının ritmi, avaz yalnız qafiyə ilə saxlanılır. Ən önəmlisi də nəqarətdir. Bu isə Masallı-Lənkəran bölgəsində zamanla yeni məzmun alan halay mahnılarında da görülür.

Qadınların çəkdiyi halay özəl ayaq hərəkətləri ilə fərqlənir. Ancaq indiki halda təəssüflə demək lazımdır ki, klassik halayın ayaq ritmlərini bilən demək olar ki, çox az adam qalmışdır. Xüsusən, folklor toplusu zamanı Masallı rayonunun Şərəfə, Xıramandalı kəndlərindən olan söyləyicilər bu ayaq hərəkətlərindən bəzilərini göstərsələr də digərlərini xatırlaya bilmədilər. Lənkəranın həm azərbaycanlılar (türklər), həm də talışlar yaşayan kəndlərində ayaq hərəkətlərini bilən olmadığını müşa-hidə etdik.

Halay, əsasən iki dəstənin qarşılıqlı deyişməsi, qarşılıqlı oyunudur. Bu cəhəti ilə o yallıdan fərqlənir. Belə ki, yallıda bir dəstə olur. Ona görə də halayda ikidən tutmuş on iki, on dördə qədər adam ola bilər. Halay onu çox yaxşı bilən biri və ya ikisi tərəfindən idarə edilir, hər dəstədə üçdən az adam olmamaq şərti ilə iki qrup qarşılıqlı şəkildə mahnılaşımağa başlayır. Hər dəstədə üçdən tutmuş ona qədər adam ola bilər və dəstələr üz-üzə dayanır, hər dəstənin də öz başçısı olur. Yallıda yallını çəkənə yallıbaşı deyildiyi kimi halayda da halaybaşı olur. Onun əsas vəzifəsi ifa ənənələrinə uyğun, həm də mahnının icrasına görə musiqinin ritmini və musiqi xarakterini seçməkdir. Halaybaşı bütün halay gedənləri yönəltməklə (konsertmeyster kimi) vəzifəlidir. Halaya dəvət də özünəməxsus tərzdə mahnı ilə söylənir:

Çəkin halay düzülün
Xumar gözlər süzülün
Kim halaya gəlməsə
Əli yardan üzülün³⁴.

³⁴ Söyləyici: Natavan Əliyeva

Bu həm də qorxutma məqsədi daşıyır, çünki “Əli yardan üzülsün” əslində qarğışdır və icra məkanında olanlar bu baya-tı ilə halay çəkməyə məcbur buraxılırlar. Halay “A yordu, yordu, yordu” ilə tamamlanır və iştirakçılar yallı gedə-gedə meydandan çıxırlar.

Zəngin repertuara malik halay kollektivi Cənub bölgə-sində öncə Masallı rayonunun Mahmudavar kəndində 1957-ci ildə Ümbülbanu Cəbiyeva tərəfindən qurulmuş, 1959-cu ildən fəaliyyətə başlamış, zamanla respublikanın səhnələri ilə yana-şı, Macarıstan, İraq, Türkiyə, Rusiya - ümumilikdə 30-a yaxın ölkədə konsert və rəqslər vermiş, mükafatlar almışdır. Halay Masallının bütün kəndlərində, həmçinin Lənkəranın, Yardım-lının, Lerikin və Cəlilabadın çəltik əkilən kəndlərində 50-ci il-lərə qədər dəbdə olmuş, xınayaxdılarının, paltar kəsdilərin, toy-ların əsas elementi sayılmışdır. Bu gün, əsasən Mahmuda-varda, Şərəfədə halay rəqs və mahnı qrupları fəaliyyət göstə-rir ki, onun da biliciləri arasında Natavan Əliyeva, Heyran Sa-dıqova, Minarə Hüseynova, Həlimə İbadova, Lətifə Abdulla-yeva, Məhribə Hüseynova, Gülzar Nağıyeva, Mehparə Qu-lamova, Pərvanə Məmmədova, Ayabəyim Hacıyeva, Rübabə Məmmədova, Həcər Həsənova, Dürdanə Hüseynova, Mən-surə Məmmədova, Məhəbbət Məmmədova, Gülzar İsgəndə-rova, Xanımqız Piriyeva, Təzəgül Kərimovanı göstərmək olar.

Təkrar etmək gərəkirsə halayda əsas olan nəqarətdir. Nəqarətlər halay mahnılarına xüsusi avaz verir. Birinci dəstə öncə nəqarəti söyləyir. İkinci dəstə nəqarəti təkrarlayır. Sonra birinci dəstə bayatının və ya mahnının ilk iki misrasını, ikinci dəstə yenə də nəqarəti söyləmiş olur. Birinci dəstə bayatının qalan iki misrasını, ikinci dəstə isə nəqarəti oxuyur. İki və ya üç bayatıdan sonra sıra ikinci dəstəyə gəlir və nəqarət-bayatı əvəzlənməsi yuxarıda göstərdiyimiz şəkildə davam edir.

I-dəstə: Bir dəstə reyhan, bala-bala,
Yar-yara heyran

II-dəstə: Bir dəstə reyhan, bala-bala,
Yar-yara heyran

I-dəstə: Əlim əlimdə döyül, sunalar, sunalar
Şalın belində döyül

II-dəstə: Bir dəstə reyhan, bala-bala,
Yar-yara heyran

I-dəstə: Bir dəstə reyhan, bala-bala,
Yar-yara heyran

II-dəstə: Sənin başın ağrısı sunalar, sunalar
Mənim əlimdə döyül

I-dəstə: Bir dəstə reyhan, bala-bala,
Yar-yara heyran

II-dəstə: Bir dəstə reyhan, bala-bala,
Yar-yara heyran

Bayatı söyləyənlər bəzən eyni bayatını müxtəlif nəqarətlərlə oxuyub yallı gedirlər:

Oğlan adun Yağubdu.
Gün dağlara doğubdu.
Sən aldığın üzüklər.
Barmağımı boğubdu.

Nəqarət:

Basma, basma tağları
Saraldı yarpağları³⁵.

³⁵ Söyləyici: Həcər Həsənova, doğum tarixi 1950, təhsili orta, Masallı rayonu Şərəfə kəndi. Toplayan: Füzuli Bayat 2013

Bu axırıncı iki misra, yəni “Basma, basma tağları Saraldı yarpağları” dəyişə bilir, məsələn, “Aman mələk, mələk, Canı mələk, mələk” kimi nəqarətlə də davam edir.

Bir vaxtlar kişilərin də oynadığı halay bu gün əsasən qadınlar tərəfindən oynanılıb xorla oxunur. Ancaq halayın mahnıları struktur baxımından dəyişməz qalır. “Halay oyununda bayatıdan tutmuş aşiq ədəbiyyatının bütün növlərindən istifadə olunur. Xüsusi ilə “Bayatı”, “Gəraylı”, “Qoşma”, “Təcnis”, “Divani”, “Müxəmməs” və s. oyunda qarşı-qarşıya duran kişilərin halay oyunu mərasimində dəyişmələri əsasən qıfılbənd ilə cəngi havaları üzərində oxunur. Oyun ərəfəsində xalqın müdrik kəlamları nə qədər diqqəti cəlb etsə də, halay oyununun ictimai əhəmiyyəti diqqət mərkəzində durmalıdır”³⁶. Halay artıq qadınların oyunu olduğuna görə qıfılbənd, cəngi havaları üzərində mahnı oxunmur. Ancaq mahnıların avazla və xüsusi tonla oxunması məqsədiylə halay gedənlər “ay, hay, ey, hey, hey-hey, belə, bala, yar hey, yar-yar, yaranan, ay güllüm, a dağlar” kimi musiqinin melodiyasını tamamlamaq üçün ifaçılar tərəfindən oxunan əlavə sözlər də böyük önəm daşıyır. Məsələn, Şərəfə halay qrupunun oxuduğu bir halay mahnısında əlavə sözlərdən melodiklik yaratmaq üçün istifadə edilmişdir:

Evlərinin dalı hündür məçiddir,
Oğlan, arxalığın nə güllü çitdir
Məyər mən ölmüşəm rəngin qaçıbdır?
Allam, allam səni, qıza, mən allam səni
Hey, ay qara göz
Yarın ollam səninin, hey, ay qara göz.

³⁶ Həkimov Mürsəl (1973). “Xalq mövsümləri və aşiq sənəti”, Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqlər. IV Kitab, Bakı: Elm, s.141

Melodiklik yaratmaq üçün bəzən sözlər bilərəkdən fərqli şəkildə tələffüs edilir. Mahmudavar halay qrupunun oxuduğu bir halay mahnısında bunu görmək mümkündür:

I-dəstə: Ağlama ceyran balası, ağlama,
Gedər gözlərin qarası ağlamey

II-dəstə: Ağlama ceyran balası, ağlama
Gedər gözlərin qarası ağlamey

I-dəstə: Hey gülü lalə vaxtıdı,
Ağlama ceyran balası, ağlamey

II-dəstə: Ağlama ceyran balası, ağlamey

I-dəstə: Doldur piyalə vaxtıdı,
Ağlama ceyran balası, ağlamey

II-dəstə: Ağlama ceyran balası, ağlamey

I-dəstə: Çıx eyvana, bax ulduza,
Ağlama ceyran balası, ağlamey

II-dəstə: Ağlama ceyran balası, ağlamey

I-dəstə: Gör gecənin nə vaxtıdı,
Ağlama ceyran balası, ağlamey

II-dəstə: Ağlama ceyran balası, ağlamey

Gedər gözlərin qarası ağlamey

a,a,b,a şəklində qafiyələnən bu 8 hecalı mahnıda nəqarət hər misranın arasına yerləşdirilmiş və misranın əvvəlindəki “ağlama” sözü misranın sonunda “ağlamey” formasında verilməklə ahəngdarlıq yaradılmışdır. Qeyd olunması vacib olan bir məsələ də halay mahnılarının xoreoqrafik düzümünün sadə olmasıdır. Həm də mahnıların daha çox əlçalma ilə icra edilməsi halayın özünəməxsus ifa tərzinə malik olmasını göstərir. Əlçalma isə musiqidə ən qədim və bəsit müşayiət ünsürüdür.

Bəzi mahnıları və rəqs hərəkətləri müştərək olan Lənkəran halayı da özünəməxsusluğu ilə seçilir. Bu gün Lənkəran Nənələri adı ilə tanınan bu halay qrupunun əsası 1970-ci ildə Lənkəran rayonunun Separadi kəndində dörd bacı tərəfindən qoyulmuş, ona Bacılar adı verilmişdir. Sonradan Bacılar adı Nənələr adı ilə əvəz edilmişdir. Öncə xınayaxdılarda, paltar kəsdilərdə oynanılan bu oyun sonradan repertuarını daha da genişlətmişdir. Ansambl hal-hazırda altı üzvdən ibarətdir: Xanımbacı Quliyeva, Xanbibi Əzimova, Gülçöhrə Məmmədova, Gülbəzək Kərimova, Şərəf Məmmədov və Qızbəs Əhədova. Nənələr halay qrupunun başçısı ilk quruculardan biri olan Qızbəs Əhədovadır. Halay qrupunun ən yaşlısının 76, ən cavanının 52 yaşı var. Qrupun ifasında çoxu Azərbaycan və bəziləri də talış dilində olan 100-ə qədər bayatı və mahnı var. Bunlara misal olaraq “Ay lolo”, “Gəl, gözəlim, naz eləmə”, “Mirvari gəlin”, “Almanı alma, gəlin”, “Yar başa gəldi”, “Bulaq başında”, “Toyuna gəlləm, toyuna ay oğlan”, “Gəlin”, “Kinəlim-kinəlim”, “Aman ay bala ceyran”, “Maralı göndər bizə”, “Mən deyim sən yaz oğlan”, “Verin bizim gəlini”, “Xanım-xanım, xanım bəylər qızı”, “Əllərə xına çəkərlər”, “Yar-yar”, “Can gülüm”, “Bülbüllər oxuyur”, “Mən bacısız necə qalım”, “Anam ağla, qəm saxlama” mahnılarının adını çəkmək olar³⁷. Eyni ilə mahnının müşayiəti ilə oynanılan yallıların da özünəməxsus mahnıları var. Məsələn, “Qaladan-qalaya”, “Tirmə-şal”, “Tello”, “Ləyli xani”, “Hoynare”, “Güleyzare”, “Mərcanlar” və başqaları. Lənkəran halay qrupunun mahnılarına qayıtmış olursaq bu mahnıbaşılarının çoxu Masallı halaybaşılarna bənzəyir:

1. Oturun qızlar oturun hey
Yardan xəbər gətirin hey

³⁷ news.milli.az/video/175002.html

2. Haralı maralı göndər bəri
Lənkəran gil-gilləri
3. Aman ay bala ceyran
Sənə qurban ollam yar
Ceyran bala tərən bala
Yar bala tərən bala
4. Ey gülü manqal oğlan
Mən deyim sən yaz oğlan
5. Aman bağda gül oğlan
Güləmdən al oğlan
6. Aman nənə, gözəl nənə, yar nənə
7. Anam ağla qəm saxlama
8. A bivəfalı dağlar
Əcəb səfalı dağlar
9. Hər bağının hər yaşını
Çağır gəlsin qardaşını
10. Bacım səni yola salım
Mən bacısız necə qalım
11. Toy eylə gəlləm toyuna ay oğlan
Qaynanan qurban boyuna ay oğlan
12. Güllü çaydan su gəlir
Onu tutun yar-yar
Bizdən sizə gəlin gəlir
Əziz tutun yar hey
13. Anam, bəzəkli oğlanın toyudur
Şəhərdə gəzən oğlanın toyudur
14. Çal belə qurbanın olum, çal belə
Gedər bu dövran daha gəlməz ələ
15. Xanım, xanım, xanım bəylər qızı
16. Anan mənə qurban mən özüm sənə
Dolanım başına yar ne dedim sənə
17. Ay lolo, yar düymələri mərcan

18. Ya laylım

19. Yar-yar³⁸.

Lənkəran halay mahnılarının bəziləri isə Masallı halay mahnıları ilə eynidir. Məsələn:

Qardaş bu ceyranı hardan almısan

Oynada-oynada bağa salmısan

Buraya “Oturun qızlar oturun hey”, “Ay lolo, yar düymələri mərcan”, “Toy eylə gəlləm toyuna ay oğlan” və digər mahnıları da daxil etmək olar. Bu isə halayın müştərəkliyini bir daha göstərmiş olur.

Cənub bölgəsində mahnılarının yarısı talışca olan Astaranın Kakalos kəndində “Əvəsor” (Yeni il) folklor ansamblı var ki, halay mahnılarını hələ də yaşatmaqdadır. Bu səhnələşdirilmiş halay mahnıları türkcə və talışca olub xınayaxdı, qızbaşı, toy və bicar mahnılarından ibarətdir. Astara halay qrupunun daha çox oxuduğu mahnılar bunlardır: “Nanana nanay nananay yar hey”, “İstiotum, ispanağım, gəl mənim əziz qonağım”, “Ulduz ay aman”, “Dəst-dəst maral hey”, “Dağlar hey”, “Boyu bəstə gəlinin”, “Çağır oğlan anasın desin mübarək badey”, “Mübarək, ay mübarək”, “Kəkili manqal oğlan, Mən ölüm sən qal oğlan”, “Keynə babe” (Nə vaxt olacaq), “Doy sədə qile bıl-bıl” (Budaqda sarı bülbül), “Ha kinə məşi” (Ay qız getmə), “Əylən gəlin, əylən gəlin”, “Mübarək olsun gəlinin qədəmi”, “Çəltik”, “Nar-nar-nargilə, yar gəlir gülə-gülə”, “Yar əli, yar düymələri mərcan”, “Yarım ay aman, ay aman”, “A yordu-yordu” və s. Bu mahnıların da çoxu, özəlliklə türkcə olanlar Cənub-şərq bölgəsi üçün müştərəkdir.

Lerikdə Noda kəndində fəaliyyət göstərən Halay mahnı və rəqs qrupunun halaybaşılıarı da zəngindir. Belə ki, əsrlərin dərinliklərindən süzülüb gələn “Ay lo-lo lo-lo-lo”, “Həsiri

³⁸ Fərziyeva Səadət (2014). Azərbaycanın cənub-şərq bölgəsinin “halay”, s.45-46

basma dolan gəl”, “Oturun, qızlar”, “Toyun mübarək olsun”, “Kinəlim-kinəlim”, “Qardaş, toyun mübarək”, “Nar atdılar, yar-yar”, “Aman yarım, ay yarım” və s. həm müştərəklik baxımından, həm də bu bölgənin eyni halay mədəniyyətini yaşatdığından xəbər verir.

Həm Masallıda, həm Yardımlıda, həm Lənkəranda, həm də Astarada halay əsasən “A yordu-yordu” mahnısı və rəqsi ilə tamamlanır. Səhnələşdirilmiş Masallı qızlar halay qrupunda halayın bu hissəsi yarıf şəkildə keçirilir. Oyun asta başlayıb artan sürətlə davam edir. Şərəfə halay qrupunda isə bu hissə xorla oxunan oynaq mahnıdır.

1940-ci illərə kimi halay mahnılarının rəngarəng və daha çox olduğu Mir Kazım Aslanlının Masallıdan toplayıb göndərdiyi dəftərdən də anlaşılır. Hətta “Hay lolo” ilə başlayan bir çox halay mahnıları da unudulub getmişdir. Belə ki, Mir Kazım Aslanlının³⁹ dəftərində verilən mahnıya diqqət etməklə bunu açıq şəkildə görmək mümkündür:

Hay lo-lo, qara gözdü
Sinəsi dolu sözdü.
Canım qurban!
Sənə heyran
Ala göz yar!

Hay lo-lo, iyid oğlan
Xəbər tut adaxlınan
Canım qurban!
Sənə heyran...

³⁹ Mir Kazım Aslanlı Sarəng (1912-1975) Masallının İsi kəndində bəy ailəsində dünyaya gəlmiş şair, alim, həkim və bəstəkardır. Tibb elmləri namizədi, 50-dən çox xalq mahnısının toplayıcısı, bir çox mahnının bəstəkarı və dram əsərlərinin müəllifidir. Onun topladığı halay mahnılarını hələ o zaman Ərtəğrol Cavid nəşrə hazırlamış, ancaq kitab işıq üzü görməmişdir. Sonradan Ə.Cavidin hazırladığı kitab iki ayrı nəşrlə (G.Babaxanlı və A.Turan) oxuculara çatdırılmışdır.

Və oyun mahnı bu şəkildə davam edir.

Mahnıların bir çoxunun adı eyni olsa da onların məzmunları fərqli-fərqlidir. Məsələn, K.Aslanlının toplanmasında toyda oxunan “**Basma, basma tağları**” mahnısı **buna örnək ola bilər.**

Bu bağı yarçın əkmişəm
Üstündə mən tər tökmüşəm

Nəqarət:

Basma, basma tağları,
Saraldı yarpaqları.

Ay bu evlər uzun evlər,

Nəqarət:

Basma, basma tağları,
Saraldı yarpaqları

Ay içində olsun toylar,

Nəqarət:

Basma, basma tağları,
Saraldı yarpaqları

Yığulsın qız-gəlinlər,

Nəqarət:

Basma, basma tağları,
Saraldı yarpaqları

Oynasın bəstə boylar,

Nəqarət:

Basma, basma tağları,
Saraldı yarpaqları.

2013-cü ildə Şərəfə halay qrupunun ifasında yazıya alındığımız eyni adlı halay mahnısının sözləri isə fərqlidir:

Nəqarət:

Basma, basma tağları,
Saraldı yarpağları
Basma, basma tağları,
Saraldı yarpağları

Su ilanı oleydim,
Ləkdən-ləkə doleydim

Nəqarət:

Basma, basma tağları,
Saraldı yarpağları

Qardaş əkən çəltiyin,
Sümbülü mən oleydim

Nəqarət:

Basma, basma tağları,
Saraldı yarpağları

Bu ellər uzun ellər,
İcində olsun toylar

Nəqarət:

Basma, basma tağları,
Saraldı yarpağları
Yığışsın qız, gəlinlər
Yanasın bəstə boylar

Nəqarət:

Basma, basma tağları,
Saraldı yarpağları

Bir məsələni də qeyd etmək lazımdır ki, Cənub bölgəsinin xorla oxunan halay mahnılarının hecasından asılı olmayaraq təqt bölgüsü pozulmuşdur. Bu da xalq mahnılarının özəlliyindən irəli gəlir. Halay mahnıları artıq musiqi folklorunun ayrıca bir janrına dönüşmüşdür. Bütün bunlar Cənub bölgəsində halay mahnılarının çox zəngin və rəğarəng olduğundan xəbər verir.

Sonuc

Musiqi folklorunun ən qədim növlərindən biri olan halay həm rəqs, həm də mahnı oyun kimi inkişaf keçirmişdir. Geniş bir coğrafiyada yayılan halay türk dünyasının minilliklərin ötəsindən günümüzə daşdığı hərbi, mifoloji-ritual xarakterli xoreoqrafik oyun növüdür. Ona görə də halaylar (həm də yallılar) oynandığı bütün türk xalqları içində mübarizəni, yaşam tərzini və yaşam enerjisini, ritual-mifoloji dünyagörüşü, adət-ənənəni, birliyi özündə əks etdirmişdir. Axeoloji qazıntılar, tarixi məxəzlər, qayaüstü təsvirlər, petroqriflər halayın, həm də yallının Altaydan Balkanlara qədər müxtəlif tarixi dövənlərdə və məkanlarda dəyişik formalar almaqla varlığını müxtəlif şəkildə və məzmununda sürdürdüyünü isbatlayır. Fəsləfəsi, oyun tərzı, melodiyası, ritmi baxımından zəngin olay halay hər zaman müsbət enerjisi ilə seyr edənlərin zövqünü oxşamışdır. Halayın dili ümumbəşəri olub estetik dünyamızı sehləyəcək dərəcədə zəngin və dərin anlamlıdır. Hər nə qədər halay tarixi, folklorik, musiqi aspektlərindən araşdırılsa da onun türk dünyasında var olması, fərqli bölgələrdə fərqli biçim alması diqqətdən kənar qalmış, halay yalnız Azərbaycanın Cənub bölgəsinin özəl seçilmiş kəndləri ilə məhdudlaşdırılmışdır. Geniş mənada türk dünyasındakı halay oyun mahnılarının qaynağına, kontekstinə, strukturuna, icra

şəkillərinə, ritual-mifoloji qatına baxmadan Cənub bölgəsi halayının fəlsəfəsini anlamaq mümkün deyildir.

Dairəvi və ya yarım ay şəklində düzülüşü ilə savaşı və savaşı məşqi özəlliyi daşıyan və ov rituallarının yansıması olan halay, həm də yallı sinkretik strukturlu olduğundan özündə rəqs, xoreoqrafiya, vokal və instrumental xüsusiyyətləri birləşdirməklə bir çox sonrakı rəqslərin, mahnı ilə müşahidə olunan oyunların yaranmasına səbəb olmuşdur. Qısacası, yaşamın davamlılığını, həyatın ritmini bizlərə xatırladan halay insanlıq var olduqca yaşayacaq. Halay harda insan varsa, orda oxunub oynanır və gələcəkdə də oynanacaqdır.

QAYNAQLAR

Basilov Vladimir Nikolayeviç, Niyazkılıçev K., (1975). “Perejitki şamanstva u turkmen-çovdurov”, Domusulmanskiye verovaniya i obryadı v Sredney Azii, Moskva: Nauka

Bayat Fuzuli (2006). Ana hatları ilə türk şamanlığı, İstanbul: Ötüken

Bayat Fuzuli, Aliyeva Minara Esen (2008). Eski türkçe sözlük. İstanbul: Yalın yayıncılık

Bayat Füzuli (2017). Şamandan səmazənə oyun və oyunçu. Bakı: Elm və təhsil

Cavadov Qəmərşah (2000). Azərbaycanın azsaylı xalqları və milli azlıqları, Bakı: Elm

Chelkowi P (1971). “Dramatic and literary aspects of Ta-ziyeh-Khani-Iranian passion play” Review of National Literatures, 1/II

Eroğlu Türker (1995). Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da halk oyunları ve halayların incelenmesi. Ankara: Kılıçaslan matbaacılık

Fərziyeva Səadət (2014). Azərbaycanın cənub-şərq bölgəsinin “halay” rəqs-mahnıları. Bakı: Mütərcim

Hacıbəyov Üzeyir (1965). İlk Azərbaycan xalq xoru. Əsərləri, II cild, Bakı: Azərnəşr

Həkimov Mürsəl (1973). “Xalq mövsümləri və aşıq sənəti”, Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqlər. IV Kitab, Bakı: Elm

Həsənov Kamal (1983). Qədim Azərbaycan xalq rəqsləri. Bakı: İşıq

Huizinga Johan (2013). Homo Ludens. Oyunun toplumsal işlevi üzerine bir deneme. Çeviren M.A.Kılıçbay, İstanbul: Ayrıntı

Hüseynli Bayram (1996). Azərbaycan xalq rəqs melodiyları. II Dəftər (halaylar), Bakı: Azərnəşr

İsazadə Əhməd, Məmmədov Nəriman (1975). Xalq mahnıları və oyun havaları (Astara-Lənkəran zonası üzrə), Bakı: Elm

Karakurt Deniz (2011). Türk söylence sözlüğü. E-kitap

Qasımov Ələs (2006). Azərbaycan xalq oyunları. Bakı: BDU nəşriyyatı

Malov Serqey Yefimoviç (1918). “Şamanstvo u sartov Vostoçnogo Turkestana”, Sbornik muzeya antropologi i etnoqrafi, T.V, vıp.1, Petroqrاد

Mansurzadə Ağaddin (1979). “Halay” qızlar ansambli, Bakı: İşıq

Masallı folklor örnəkləri (2013) 1-ci kitab. Toplayıb tərtib edən F.Bayat. Bakı: Elm və təhsil

Nəbiyeva Fazilə (2011). “Dairəvi rəqslər ümumdünya ayin mədəniyyətinin başlanğıcı kimi (Problemin qoyuluşuna dair)”, Konservatoriya No.2

Novruz bayramı ensiklopediyası (2008). Bakı: Şərq-Qərb
Saqalayev Andrey Markoviç, Oktyabrskaya İrina Vyaçeslavovna (1990). Traditsionnoe mirovozrenie tyurkov Yujnoy Sibiri. Znak i ritual, Novosibirsk: Nauka

Seyidov Mirəli (1983). Azərbaycan xalqının soykökünü

düşünərkən. Bakı: Yazıçı

Snesarev Qleb Pavloviç (1969). Reliktı do musulmanskiX verovaniy i obryadov u uzbekov Xarezma, Moskva: Nauka

Söyləyici: Cavanşir Nəbiyev, doğum tarixi 1957, təhsili ali, Masallı rayonu Çaxırlı kəndi. Toplayan: Füzuli Bayat, Nailə Rəhimbəyli 2013

Söyləyici: Fatma (Pərzad) Tağiyeva, doğum tarixi 1938, təhsili natamam orta, Masallı rayonu Gəyəçöl kəndi. Toplayan: Nuridə Muxtarzadə

Söyləyici: Fizzə Abdullayeva, doğum tarixi 1935, təhsili natamam orta, Masallı rayonu Hacıtəpə kəndi. Toplayan: Füzuli Bayat 2012

Söyləyici: Flora İsmayılova, 1960 doğumlu, ali təhsilli, Qazax şəhəri. Toplayan: Füzuli Bayat 2014

Söyləyici: Gülsər Dadaşova, doğum tarixi 1942, təhsili orta, Masallı rayonu Musaküçə kəndi. Toplayan: Nuridə Muxtarzadə

Söyləyici: Gülsərə Şəmmədova. Doğum tarixi 1950, təhsili orta, Masallı rayonu Hüseynhacılı kəndi. Toplayan: Vüsalə Kərimova 2013

Söyləyici: Həcər Həsənova, doğum tarixi 1950, təhsilli orta, Masallı rayonu Şərfə kəndi. Toplayan: Füzuli Bayat 2012-2013

Söyləyici: Qətibə Mehdiyeva, 45 yaşlarında, orta təhsilli, Ağcabədi rayonu Hacıbədelli kəndi. Toplayan: Füzuli Bayat 2014

Söyləyici: Mədinə Həsənova, 1941 doğumlu, natamam orta təhsilli, Masallı rayonu Xırmandalı kəndi. Toplayan: Füzuli Bayat 2013

Söyləyici: Mənsurə Abdullayeva, doğum tarixi 1933, təhsili natamam orta, Masallı rayonu Qızılağac kəndi. Toplayan: Füzuli Bayat, Nuridə Muxtarzadə 2012

Söyləyici: Natavan Əliyeva, doğum tarixi 1964, təhsili ali, Masallı rayonu Mahmudavar kəndi. Toplayan: Füzuli Bayat 2012

Söyləyici: Nazilə Hüseynova, doğum tarixi 1959, təhsili ali, Masallı rayonu Həsənli kəndi. Toplayan: Füzuli Bayat 2013

Söyləyici: Rəxşəndə Məmmədova, doğum tarixi 1936, təhsili orta, Masallı rayonu Şərəfə kəndi. Toplayan: Füzuli Bayat 2012

Söyləyici: Şabikə Bəşirova, 75 yaş, təhsili yoxdur, Masallı rayonu Dadva kəndi. Toplayan: Nuridə Muxtarzadə 2012

Toplayan: Mir Kazım Aslanlı

Şahsoylu Beytulla (1980), Ağayev L.M., Bağırov Z.Ə. Toy və halay mahnıları. Bakı: Gənclik

Şərur folklor örnəkləri (2016). I kitab. Toplayanlar: M.Kazımoğlu, F.Qasımova, G.Canməmmədova, F.Kərimova Bakı, Elm və təhsil

The State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan. "Population by national and/or ethnic group, sex and urban/rural residence: Azerbaijan (2009

All population; Both Sexes (en). United Nations Statistics Division. Arxivləşdirilib: saytıdan 2015-12-26 tarixində. İstifadə tarixi: 2015-12-26 götürülüb

az.wikipedia.org/wiki/Yallı

www.anl.az/down/meqale/azerbaycan/2012/dekabr/28492

0.htm

news.milli.az/video/175002.html

https://az.wikipedia.org/wiki/Lənkəran_iqtisadi_rayonu

https://az.wikipedia.org/wiki/Lənkəran_iqtisadi_rayonu

<https://az.wikipedia.org/wiki/Talışlar>

<https://tr.wikipedia.org/wiki/Halay>

II HİSSƏ

HALAY MƏTNLƏRİ

Halay mətnlərini üç ana başlıq altında topladıq. Cənub bölgəsində halay mahnılarının zəngin və rəngarəng olduğu rayon isə Masallıdır. Nəzərə aldıqda ki, Masallıda iki halay qrupu – Mahmudavar və Şərəfə var, ona görə də mətnləri iki hissəyə ayırmamız lazım gəldi. Ancaq Hişkədərə kəndində də halayın bir az fərqli növü ilə qarşılaşdıq. Ona görə də mətnləri üç yerə ayırdıq. Mahmudavar halay ansablı keçən yüzilin 50-ci illərində yaranmış və Cənub bölgəsinin ən əski halay qrupudur. Şərəfə halay qrupu isə 2012-ci ildə yaranmışdır. Lənkəran Nənələr qrupu keçən əsrin 70-ci illərində, Astara Əvəsor 1960-cı illərin sonlarında və Lerik Halay mahnı və rəqs qrupu da yaxın zamanlarda yaranmışdır. Ancaq Cənub bölgəsinin insanları, xüsusən də Masallı və Lənkəranın, Astara və Lərikin azərbaycanlı türklər yaşayan kəndlərində, Cəlilabadda və Yardımlıda hələ də halayı və özəlliklə də qədim halayı bilənlər vardır.

I. Masallı halayları

I.1. Şərəfə, Musaküçə, Dadva, Gəyəçöl, Qızılağac, Çaxırlı, Qəriblər, Həsənli və s. kəndlərdə halay⁴⁰

I

Nəqarət

I-dəstə: Ay lo lo lo lo, əl ələ,

II-dəstə: Ay cəkin halay düzülün

⁴⁰ Halay mahnıları Masallının azərbaycanlı türklər yaşayan bəzi kəndlərindən 2012 və 2013-cü illərdə lentə və kameraya alınmışdır. Toplayan: Fuzuli Bayat 2012-2013

I-dəstə: Ay lo lo lo lo, al ələ,
II-dəstə: Ay xumar gözlər süzülün

I-dəstə: Ay lo lo lo lo , əl ələ,
II-dəstə: Ay hər kəs halay deməsə

I-dəstə: Ay lo lo lo lo, al ələ,
II-dəstə: Ay əli əldən üzülün

I-dəstə: Uca dağlardan səslərəm neynim
Yarı qoynunda bəslərəm neynim
II-dəstə: Yarı qoynunda bəslərəm

I-dəstə: On iki imamdan istərəm neynim
Yar əlindən dad əlindən neynim
II-dəstə: Yar əlindən dad əlindən

I-dəstə: Yeri ha yeri, ha kimin yarısan
Kimin heyvasısan, kimin narısan
Hansı bəxtəvərin vəfadarısan
Sevdim ala gözlünü kimin yarısan

II-dəstə: Səni and verirəm adın Hüseyinə
Gəlib getməyəsən bizim küceylə
Reyhanin dəstəsi ətir şüşeylə
Sevdim ala gözlünü kimin yarısan

I-dəstə: Evlərinin dalın aldım oturdum
Daşdarı sinəmə saldım oturdum
Eşitdim yar gəlir durdum oturdum
Sevdim ala gözlünü kimin yarısan

II

Nəqarət

I-dəstə: Mələk, mələk , ay canı mələk-mələk

II-dəstə: Mələk, mələk , ay canı mələk-mələk

I-dəstə: Mən bu küçənin qızıyam,
Yarın nəməkdən duzuyam
Ay canı mələk-mələk

II-dəstə: Mələk, mələk, ay canı mələk-mələk

II-dəstə: Hər kəsənin baldızıyam
Gəl bağa, bostana mələk
Ay canı mələk-mələk

I-dəstə: Aman mələk, ay canı mələk-mələk

I-dəstə: Mənim çəpərdən aşmağım
Ağzımdan düşdü yaşmağım
Ay canı mələk-mələk

II-dəstə: Aman mələk, ay canı mələk-mələk

I-dəstə: Əlimdə güllü dəsmalım
Gəl bağa, bostana mələk
Ay canı mələk-mələk

II-dəstə: Aman mələk, ay canı mələk-mələk

III

Nəqarət

I-dəstə: Bir dəstə reyhan, bala-bala,
Yar-yara heyran

II-dəstə: Bir dəstə reyhan, bala-bala,
Yar-yara heyran

I-dəstə: Əlim əlimdə döyül, sunalar, sunalar
Şalın belində döyül

II-dəstə: Bir dəstə reyhan, bala-bala,
Yar-yara heyran

I-dəstə: Bir dəstə reyhan, bala-bala,
Yar-yara heyran

II-dəstə: Sənin başın ağrısı sunalar, sunalar
Mənim əlimdə döyül

I-dəstə: Bir dəstə reyhan, bala-bala,
Yar-yara heyran

II-dəstə: Bir dəstə reyhan, bala-bala,
Yar-yara heyran

I-dəstə: Evləri köndələn yar, sunalar, sunalar
Bizə gül göndərən yar

II-dəstə: Bir dəstə reyhan, bala-bala,
Yar-yara heyran

I-dəstə: Bir dəstə reyhan, bala-bala,
Yar-yara heyran

II-dəstə: Gülün yarpıza dönsün, sunalar, sunalar
Bizdən üz döndərən yar

I-dəstə: Bir dəstə reyhan, bala-bala,
Yar-yara heyran

II-dəstə: Bir dəstə reyhan, bala-bala,
Yar-yara heyran

IV

Nəqarət

I-dəstə: Yar əlim yar düymələri mərcan

II-dəstə: Yar əlim yar düymələri mərcan

I-dəstə: Yar əlim sevdim həyətdə səni

II-dəstə: Yar əlim yar düymələri mərcan

I-dəstə: Yar əlim boyda qamətdə səni

II-dəstə: Yar əlim yar düymələri mərcan

I-dəstə: Yar əlim lacin kimi boylaram

II-dəstə: Yar əlim yar düymələri mərcan

I-dəstə: Yar əlim hər səmitdə səni

II-dəstə: Yar əlim yar düymələri mərcan

I-dəstə: Yar əlim yar düymələri mərcan

I-dəstə: Basma, basma tağları,
Saraldı yarpaqları

II-dəstə: Basma, basma tağları,
Saraldı yarpaqları

II-dəstə: Su ilanı olaydım,
Ləkdən-ləkə dolaydım

I-dəstə: Basma, basma tağları,
Saraldı yarpaqları

I-dəstə: Qardaş əkən cəltiyin,
Sümbülü mən oleydim

II-dəstə: Basma, basma tağları,
Saraldı yarpaqları

II-dəstə: Bu ellər uzun ellər,
İcində olsun toylar

I-dəstə: Basma, basma tağları,
Saraldı yarpaqları

II-dəstə: Yığışsın qız, gəlinlər, o
Yanasın bəstə boylar

II-dəstə: Basma, basma tağları,
Saraldı yarpaqları

V

I-dəstə: A yordu-yordu-yordu,
Görək kim kimi yordu

II-dəstə: A yordu-yordu-yordu,
Görək kim kimi yordu

I-dəstə: Masallı hacıları,
A yordu-yordu-yordu
Başında tacıları,
Görək kim kimi yordu-yordu

II-dəstə: Qurban olsun qardaşa,
A yordu-yordu-yordu
Qoşada bacıları,
Görək kim kimi yordu-yordu

I-dəstə: Şərəfənin o üzü,
A yordu-yordu-yordu
Yatışib qoyun-quzu,
Görək kim kimi yordu-yordu

II-dəstə: Yatışib qoyun-quzu,
Görək kim kimi yordu-yordu

I-dəstə: Qurban olsun qardaşa,
A yordu-yordu-yordu
Hər sürüdən bir quzu,
Görək kim kimi yordu-yordu

II-dəstə: Qardaşın kürən atı,
A yordu-yordu-yordu
Meydana girən atı,
Görək kim kimi yordu-yordu

I-dəstə: Meydana girən atı,
Görək kim kimi yordu-yordu

II-dəstə: Heç kəs oynada bilməz,
A yordu-yordu-yordu
Qardaş oynadan atı,
Görək kim kimi yordu-yordu

I-dəstə: Bu gün ayın onudu,
A yordu-yordu-yordu
Zər xaradan donudu,
Görək kim kimi yordu-yordu

II-dəstə: Zər xaradan donudu,
Görək kim kimi yordu-yordu

I-dəstə: Qurban olsun qardaşa,
A yordu-yordu-yordu
Bu gün onun toyudu,
Görək kim kimi yordu-yordu

II-dəstə: Araz-Araz kampanaya hürr ey,
Ay ha, ay ha qıy

I-dəstə: Araz-Araz kampanaya hürr ey,
Ay ha, ay ha qıy

Halayda musiqi zad yox idi, elə bi dənə dəfdən, tütəy-
dən çala-çala gəlini gətirirdilər. Halayı da gəlin gətirənnən so-
ra, həyətdə deyərdüg.

Ha lolo, yar dügmələri mərcan
A qırmızı nimtənə.
Nimtənə abi gərək ,
Yar-yara babi gərək,
Neynirəm göy çəlləği,
Ağlı kamali gərək.

Mənim halayımın 9 dənə başı var. Halaybaşılarını rəh-
mətlik rəhmətdik xalalarımnan öyrənmişəm.

Uca dağlardan səsdərəm neynim
Yarı qoynunda bəsdər ayeyyyy
On iki imamnan istərəm neynim
Dad əlinnən yar əlinən ayeyyyy

* * *

Yeri ha yeri, ha kimin yarısan?
Kimin heyvasısan, kimin narısan?
Hansı bəxtəvərin bafadarısan?
Sövdim ala gözdi kimin yarısan?

* * *

Ay çəkin halay düzəlsün ayeyyy
Ay xumar gözdər süzəlsün ayeyy
Ay hər kəs halaya getsa ayeyyy
Hay əli əldən üzəlsən ayeyyy.

* * *

Öyləri köndələn yar,
Sunalar sunalar.
Mənə gül göndərən yar,

Bi dəstə reyhan,
Bala, bala yar yara heyran.

* * *

Gülün yarpıza dönsün,
Sunalar sunalar.
Mənnən üz döndərən yar,
Bala, bala yar yara heyran.

* * *

Əlün əlimdə döyül,
Sunalar sunalar.
Şalım belimdə döyül,
Bi dəstə reyhan,
Bala, bala yar yara heyran.

* * *

Sənin başun ağrısı,
Sunalar sunalar.
Mənim əlimdə döyül,
Bi dəstə reyhan,
Bala, bala yar yara heyran.

* * *

Qara at qaşdı gəldi,
Sunalar sunalar.
Yügənin aşdı gəldi,
Bi dəstə reyhan,
Bala, bala yar yara heyran.

* * *

Xanımlara muştuluğ,
Sunalar sunalar.
Bəylər barışdı gəldi,
Bi dəstə reyhan,
Bala, bala yar yara heyran⁴¹.

⁴¹ Söyləyici: Rəxşəndə Məmmədova, doğum tarixi 1936, təhsili orta, Şərəfə

Sunalar/Sonalar

Gəncənin qıyqacına
Sunalar, sunalar
Nabat bağla ucuna
Bir dəstə reyhan,
Bala, bala mən sənə heyran

Bakı, Bakı bu imiş
Sunalar, sunalar
Dörd tərəfi su imiş
Bir dəstə reyhan,
Bala, bala mən sənə heyran.

İndiki oğlanların
Sunalar, sunalar
Etibarı bu imiş.
Bir dəstə reyhan,
Bala, bala mən sənə heyran

Bakıda girdim bağa
Sunalar, sunalar,
Başım dəydi yarpağa
Bir dəstə reyhan,
Bala, bala mən sənə heyran

Cavanam keçmə məndən
Sunalar, sunalar
Necə gedim torpağa
Bir dəstə reyhan
Bala, bala mən sənə heyran

Əlim əlimdə deyil
Sunalar, sunalar
Şalım belimdə deyil
Bir dəstə reyhan
Bala, bala mən sənə heyran

Sən mənimsən, mən sən
Sunalar, sunalar
Camahat acığına
Bir dəstə reyhan
Bala, bala mən sənə heyran

Mənim çəpərdən aşmağım
Sunalar, sunalar
Ağzımdan düşdü yaşmağım
Bir dəstə reyhan,
Bala, bala mən sənə heyran⁴².

Mələk, mələk, canım mələk

Mən bu küçənin qızıyam,
Yarın nəməkdən duzuyam.
Hər kəsənin baldızıyam
Gəl bağa, bostana mələk,
Canı mələk, mələk
Aman mələk, mələk.

Evlərinin dalında
Bənd oldun kollarında
Qızıl qolbaq oleydim

⁴² Söyləyici: Həcər Həsənova, doğum tarixi 1950, təhsilli orta, Masallı rayonu Şərəfə kəndi. Toplayan: Füzuli Bayat 2012

Yarımın qollarında
Canı mələk, mələk
Aman mələk, mələk.

Oğlan adun Mürşüddü
Gün dağlara düşübdü.
Sən aldığın üzüklər,
Barmağımdan düşübdü.
Canı mələk, mələk
Aman mələk, mələk.

Mənim çəpərdən aşmağım
Ağzımdan düşdü yaşmağım
Əlimdə güllü dəsmalım
Mələk, mələk, mələk
Canı mələk, mələk
Aman mələk, mələk.

Oğlan adun Yağubdu
Gün dağlara doğubdu
Sən aldığın üzüklər,
Barmağımı boğubdu.
Canı mələk, mələk
Aman mələk, mələk

Gəl gedək eyvan altına
Eyvanın, eyvan altına.
Kəlağayı yorğan altına.
Canı mələk, mələk
Aman mələk, mələk

Ay leyli leylaye, gəl saçı tellaye

Yeri ha, yeri, ha kimin yarısan
Kimin heyvasısan, kimin narısan
Hansı bəxtəvərin vəfadarısan.
Ha leyli leylaye, gəl saçı tellaye

Ocağa qoymuşam dolma qazanı
Yarı yola saldım axşam bazarı
Xarabada yoxdur kağız yazanı
Ha leyli leylaye, gəl saçı tellaye

Gəmiyə vurmuşuq taxta, talaşa
Gəmini hasta sür, dəyməsün daşa
Bir kağız yazaram Ağa qardaşa
Ha leyli leylaye, gəl saçı tellaye.

Sənə kim dedi ki, düyü alasan?
Mənim bu canımı çəbrə salasan,
Məni qoyub, o pintini alasan
Ha leyli leylaye, gəl saçı tellaye

Allam, allam səni (1)

Evlərini dalın aldım, oturdum,
Daşların sinəmə saldım, oturdum,
Eşitdim yar gəlir, durdum, oturdum,
Allam, allam səni, qıza, mən allam səni
Qıza, mən allam səni, hey, ay qara göz,
Yarın ollam sənin, hey, ay qara göz.

Evlərin dalın halağ eylərəm,
Gələnə, gedənə sorağ eylərəm.

Bacısı göyçəyi qonaq eylərəm
Allam, allam səni, qıza, mən allam səni, hay
Ay qara göz, yarın ollam sənin, hey, ay qara göz.

Evlərinin dalı hündür məşçiddir,
Oğlan, arxalığın nə güllü çitdir
Məyər mən ölmüşəm rəngin qaçıbdır?
Allam, allam səni, qıza, mən allam səni
Hey, ay qara göz
Yarın ollam sənin, hey, ay qara göz.

Qaynana, qaynata mənnən düz danış,
Altuva qoyaram nazlı gül balış.
Oğlun evə gəlir, xanım, az danış!
Allam, allam səni, hey, ay ara göz
Yarın ollam sənin, hey, ay qara göz

Qaynanamın adı Mahidi, Mahi,
Ətəyinə atdım yüz əlli şahi.
Qaynananı tutub gəlninin ahi.
Allam, allam səni, hey, ay qara göz.
Yarın ollam sənin, hey, ay qara göz

Allam, allam səni (2)

Əvlərin dalın aldım, oturdum,
Daşların sinəmə saldım, oturdum.
Dedilər bağışla, yar gəlir, durdum, oturdum.
Allam, allam səni qıza, mən allam səni,
Dad qaragöz, yarın ollam sənin.
Allam, allam səni qıza, mən allam səni,
Ay qara göz, yarın ollam sənin, ay hey-hey!
Gedəndə ağlaram, gələndə gülləm,

Yar sənin qədrini mən hindi billəm, ay hey-hey!
Səsin eşidəndə görüşə billəm,
Allam, allam səni qıza, mən allam səni,
Ay qara göz, yarın ollam sənin, ay hey-hey!
Əvlərinin dalın neynərəm ağlar,
Gələnə-gedənə eylərəm sorağ, hey-hey!
Bacısı göyçəyi eylərəm qonağ,
Allam allam səni, qıza, mən allam səni,
Ay qara göz, yarın ollam sənin ay hey-hey!
Evlərinin dalı hündür məçiddir,
Oğlan arxalığın nə güllü çitdi, hay-hay.
Məgər mən ölmüşəm, rəngin qaçıbdı,
Allam allam səni, qıza mən allam səni,
Ay qara göz, yarın ollam sənin, ay hey-hey!
Mənim yarım ətlasına xaradı,
Şikasta gönlümə dəymə, yaradı.
Qaynənə əlindən günüm qaradı,
Allam, allam səni, qıza, mən allam səni,
Ay qara göz, yarın ollam sənin, ay hey-hey!⁴³

Bını dəfnən vıraduğ, qəşəy dəfnən, halay vırıb oyni-yarduğ. Halayda dəstədə olannar da belə tutullar, çəçələ barmağınan bir-birinin əlinnən, 6-7 nəfər biyanda, 6-7 nəfər də biyanda olur, lap 20 nəfər də olar fərqi yoxdu. Fırranır bi dəstə belə durur, bi dəstə də o tərəfdə durur. Biz halayın sözdərin deyəndə, o biri dəstə nəqarətin deyirdi, olar sözdərin deyəndə, biz nəqarətin deyirdik. Fırrana-fırrana belə-belə.

Dolayı gəl, dolayı,
Həsri basma dolan gəl.
Övləri bırda yoxdu,

⁴³ Söyləyici: Fizzə Abdullayeva, doğum tarixi 1935, təhsili natamam orta, Masallı rayonu Hacıtəpə kəndi. Toplayan: Füzuli Bayat 2012

Həsri basma dolan gəl.
Köcübdü yurdu,
Həsri basma dolan gəl.
Getdim pələd ağsına,
Həsri basma dolan gəl.
Dedilər evdə yoxdu,
Həsri basma dolan gəl

* * *

Su ilanı oleydım,
Həsri basma dolan gəl.
Ləkdən-ləkə döleydım,
Həsri basma dolan gəl.
Qardaş əkən çəltigün,
Həsri basma dolan gəl.
Sünbülü mən oleydım ay,
Həsri basma dolan gəl.

* * *

Ay xınanı yaxun dəstinə, dəstinə.
Xəbər getsin düşmanına dostuna.
Helə dedim mənəm, mənəm
Ay xınanı yaxun dəstinə, dəstinə

* * *

Lənkəran hacıları
Ha yordu, yordu, yordu
Başında tacıları
Görək kim kimi yordu?
Qurban olsun qardaşa
Ha yordu, yordu, yordu
Qoşaca bacıları
Görək kim kimi yordu?⁴⁴

⁴⁴ Söyləyici: Rəxşəndə Məmmədova, doğum tarixi 1936, təhsili orta, Masallı rayonu Şərəfə kəndi. Toplayan: Füzuli Bayat 2012

Qız vaxtı halaya gedirdik. Halay çəkürdük. Ondan sora mahını deyirdik.

Aman nənə zalım nənə yar nənə.
Qaynanamı bağda ilan vureydi.
Baldızıma Quran qənim oleydi.
Qaynatama Məkkə qismət oleydi.
Aman nənə zalım nənə yar nənə.

Gəlini hamama göndərin.
Gəlini hamama göndərin.
Gəlini hamama göndərin.

* * *

Dan yerinə səda düşdü.
Bülbüllər yuvadan uçdu.
Dan yerinə səda düşdü.
Bülbüllər yuvadan düşdü.

Mahnıynan deyərdik. Halaya gedərdik. Paltar aparardıq xonça qoyardıq başımıza.

Nar atdılar yara.
Bu evin böyük qızı.
Uçar gedər yara.

* * *

Dəfnən halaya gedərdik.
Nənəm nənəm bacım nənəm.
Süd ver mənə nənəm nənəm.
Nənəm ay nənəm ay nənəm nənəm ay.
Süd ver mənə balam ay.
Nənəm nənəm nənəm ay.
Süd ver mənə balam ay⁴⁵.

⁴⁵ Söyləyici: Mənsurə Abdullayeva, doğum tarixi 1933, təhsili natamam orta, Masallı rayonu Qızılağac kəndi. Toplayan: Füzuli Bayat, Nuridə Muxtarzadə 2012

* * *

Dan yerinə sada düşdi,
Bülbillər nunada düşdi.

Çıxarduğ qırağa, 2 nəfər bırdada durardı, 2 nəfər orda, onu deyərdik, camaat da bilərdi ki, filankəsin bı gecə xınayaxdıydı.

Ay xınanı yaxun dəsdinə-dəsdinə,
Xəbər getsin düşməninə dosdına.

* * *

Ay çəkin halay düzölsün,
Ay xumar gözlər süzölsün.
Duşmançılığsa əyər,
Əlim yardan üzölsün.
A yordu, yordu, yordu,
Görən kim kimi yordu.

* * *

Bizim vaxtımızda 15 qadın bıyızda, 15-i bıyızda dayanardı. Kişilərimiz deyərdi ki, halay çəkilməsə günartada verilməyəcək. Halaybaşının əlində qırmızı dəsmal, birinin də əlində qaval:

Çəkin halay düzölsün,
Xumar gözlər süzölsün
Hər kim halay çəkməsə
Əli əldən üzölsün⁴⁶.

* * *

Yar əlim yar düymələri mərcan
Əmim oğlu səndəsə
Sən məni bəyənmişən
Eləsinə gedərəm
Sən onun nökerişən
Yar əlim yar düymələri mərcan

⁴⁶ Söyləyici: Fatma (Pərzad) Tağıyeva, doğum tarixi 1938, təhsili natamam orta, Masallı rayonu Gəyəcöl kəndi. Toplayan: Nuridə Muxtarzadə

Heyvalıǵdan yolum var,
Sənə qurban olum yar
Diməki bivəfadur,
Anam qoymur gələm yar.

Bu mahnılar kişiləri dəlicəsinə həyəcana gətirirdi. Səsimiz gedirdi kəndin o başına. Kişi deyəndə öz qardaşımız, əmi, dayı oğlannarımızıydı. Səhərəcən mahnı deyərdüǵ, dəf çalar-duǵ, toyxana musiqiçi zad yoxuydu. Gəlib gəlini aparardüǵ. Bəyi bəy hamamına aparardılar, onda deyirdilər.

Dan yerinə sada düşdü,
Bülbüllər yuvadan uçdu⁴⁷.

* * *

Kecmişdə qız gəlin halay cəkməsə idi o toyun dadı-ləz-zəti olmazdı. Yiǵıldılar əl-ələ verərdilər halay cəkərdilər. İndi o halaylar yoxdu. Deyərdilər:

Su atdım yara dəydi,
Əlim divara dəydi.
Yar əli, yar düymələri mərcañ.
Lal olsun həylə dilim
Nə dedim yara dəydi.
Yar əli, yar düymələri mərcañ.

Çəkin halay düzölsün
Xumar gözlər süzölsün
Hər kim halay cəkməsə
Əli yardan üzölsün⁴⁸.

⁴⁷ Söyləyici: Şabikə Bəşirova, 75 yaş, təhsili yoxdur, Masallı rayonu Dadva kəndi. Toplayan Nuridə Muxtarzadə 2012

⁴⁸ Söyləyici: Güləsər Dadaşova, doğum tarixi 1942, təhsili orta, Masallı rayonu Musaküçə kəndi. Toplayan: Nuridə Muxtarzadə

Dam üstə yatan oğlan,
Köynəyi kətan oğlan.
Apardılar yarıvu,
Bixəbər yatan oğlan.

Dam üstə yatmamışam,
Qan tərə batmamışam.
Sevgilim yanımdadı,
Bixəbər yatmamışam⁴⁹.

* * *

İndi yadıma düşdü, Novruz bayramında halay gedirdilər. Hübeyda vardı, rəhmətliy Həmdullanın bacısı, gözəl deyərdi. Rəhmətliy Xəlil Rza Ulutürk burda olup, həmin halayı yazırdı. Bizim evdə olupdu. Onun mətni məndə qalmayırdı, rəhmətliy əmim deyirdi Bakıda “Göyərçin” jurnalında çıxmışdı. O uzun müddət bizim evdə qalırdı. Rəhmətliy əmimnən dost oluplar. Gəlib bizim bı Çaxırlıda qalırdı. O gələrdi, bir dənə bir dənə, həmin dövr halayları yazardı. O şeirləri, o deyimləri götürürdü, yazırdı. İndi onu harda çap edib, necə eliyib day xəbərim yoxdu. Bütün toylarda iştirak edərdi.

Mənim yadımda qalan ən gözəl qəvəl vuran, bir də ki, oynax havası, Hübeyda vardı, rəhmətliy. Gözəl qəvəl vurardı, kömür tökərdilər, qəvəli verərdi odun issisinə, vuranda darama çəkərdi, yaxşı səs çıxardı. Məsələn, toyların əksəriyyətində halaya gedərdilər, ən çox da qadınlar gedirlər, özü də qəşəy bəzəkli. Onlardan biri indiyə kimi yadımda qalıb, o da Hübeydə rəhmətliydi. Onun çox gözəl qəvəl vurması vardı. Toylarımız 3 gün, 5 gün keçirdi. İndi bir halay yadıma salacam. Bir dəqiqə, deyəsən yazmışam. Bu yaxında yazmışam birin. Gəlinə aiddi. Öz kəndimdən yazmışam. Dəyən görüm əyər tapa bilsəm.

⁴⁹ Söyləyici: Fizzə Allahverdi qızı, doğum tarixi 1935, təhsili natamam orta, Masallı rayonu Hacıtəpə kəndi. Toplayan: Füzuli Bayat

Gəlin gəlir haçan gəlir,
Qəm könlümü açan gəlir.
Gecə yazır, gündüz pozur,
Diriliyimi açan gəlir.

İndi halay deyən yoxdu day, heç halay çəkən də qalmadı.
Yaşlılar idi, onlar da getdi⁵⁰.

* * *

Bizlərdə (Həsənli kəndi) də halay olardı. Məsələn qız
evinə gəlirlər ki, qızı almağa diyirlər ki,
Şal almağa gəlmişik,
Mal almağa gəlmişik
Biz oğlanın adamıyığ
Qız almağa gəlmişik.

Aldılar, elədilər qutardı getdi, sora nişan taxma mərasimi
başdar. Nişan taxırlar, nişan taxandan sorasına xına gətirillər.

Qız kəməri bağlama
Xınan gəlir ağlama

Belə diyirlər. Bir gün qonağ qalır, iki gün qonağ qalır
başdıyırlar oxumağa.

Ay qara qoynun yağışan ay gəlin
Üç gecənin qonağışan ay gəlin.
Ay qara qoyun dilimi, dilimi
Oğlan aparma gülümü, gülümü.

Sorası hamama aparırlar belə deyirlər.

Qız çıxdı hamam yoluna, yoluna
Qızıllı Quran sağına, soluna

Üç nəfər bu üzdə durur, üç nəfər o üzdə durur, elə bil
gəlini gətirdilər, otuzduranda deyirlər ki,

⁵⁰ Söyləyici: Cavanşir Nəbiyev, doğum tarixi 1957, təhsili ali, Masallı rayonu
Çaxırlı kəndi. Toplayan Füzuli Bayat, Nailə Rəhimbəyli 2013

Gəlin gələnləri qələndara qoy.

Evdəki, xasiyyəti götür yanə qoy.

Belə bir mahnıyanan gəlini otuzdururlar. Hamısı o qadınlar oxuya-oxuya deyirlər. İndi halay qalmıyıb. Mən uşağ olanda halaya gedirdilər. Hər axşam qız evində mahnı deyilməli idi. Halay qurmalıydılar. Dörd nəfər o üzdə, dörd nəfər bu üzdə.

A yordu, yordu, yordu

Görək kim-kimi yordu.

Sorasına belə bir mahnıda deyirdilər, gəlin gələndə.

Ey yol açın gəlin gəlir,

Işıqlı tellərin gəlir.

Bağa bağban girməsin

Ay bala öz yarın gəlir.

Belə mahnı deyirdilər gəlini gətirirdilər. Mahnı deyə-deyə onu əyləşdirirdilər. Qız evinnən çıxanda deyirlər.

Satdığ bir dana

Aldığ bir sona

Ay qız anası,

Qal yana-yana⁵¹.

* * *

On iki nəfər qız bu izdə durardı, on iki nəfər qız o izdə durardı. Qaval çalardılar. Məsələn,

Arpa boy oldu gəlmədi,

Buğda boy oldu gəlmədi,

Alıpdı Bakı qızın,

Yəqin toy oldu gəlmədi.

O biri dəstə diyərdi ki,

Arpa boy oldu gəlmədi,

Buğda boy oldu gəlmədi,

⁵¹ Söyləyici: Nazilə Hüseynova, 1959 doğumlu, təhsili ali, Masallı rayonu Həsənli kəndi. Toplayan: Füzuli Bayat 2013

Alıpdı Səlyan qızın,
Yeri xoş oldu gəlmədi.

Əmim oğlu olasan,
Mənə yaylıq alasan,
Mənə yaylıq almasan,
Göz doktoru olasan.

Ay xınanı yaxın dəstinə, dəstinə,
Xəbər verin bəybaşınə, dostuna.

O taydan duran oğlan,
Mənə göz vuran oğlan.
Quran qənimin osun,
A göz vuran oğlan⁵².

Hay lo-lo
Hay lo-lo, qara gözdü
Sinəsi dolu sözdü.
Canım qurban!
Sənə heyran
Ala göz yar!
Hay lo-lo, iyid oğlan
Xəbər tut adaxlınnan
Canım qurban!
Sənə heyran
Ala göz yar!
Hay lo-lo, qarnı yağdır
Yarın hələ uşaqdır
Bacın qurban

⁵² Söyləyici: Gülsarə Şəmmədova. Doğum tarixi 1950, təhsili orta, Masallı rayonu Hüseynhacılı kəndi. Toplayan: Vüsalə Kərimova 2013

Sənə heyran
Ala göz yar!
Hay lo-lo, sovub sollam
Sən için orus ollam
Canım qurban
Sənə heyran.
Ala göz yar
Hay lo-lo, gül güləndir
Adaxlın dil biləndir
Bacın qurban!
Sənə heyran
Ala göz yar!
Hay lo-lo, qara qaşdı
Qalıb yar gözü yaşdı
Canım qurban
Sənə heyran
Ala göz yar!
Hay lo-lo sevdim səni
Gəl sən də atma məni
Canım qurban!
Sənə heyran
Ala göz yar!
Hay lo-lo gül çiçəkdir
Adaxlın nə göyçəkdir
Bacın qurban
Sənə heyran
Ala göz yar!⁵³

Basma-basma tağları
Bu bağı yarçın əkmışəm

⁵³ Toplayan: Mir Kazım Aslanlı

Üstündə mən tər tökmüşəm
Basma, basma tağları,
Saraldı yarpaqları.

Ay bu evlər uzun evlər,
Basma basma tağları,
Saraldı yarpaqları
Ay içində olsun toylar,
Basma basma tağları,
Saraldı yarpaqları

Yığılsın qız-gəlinlər,
Basma basma tağları,
Saraldı yarpaqları
Oynasın bəstə boylar,
Basma basma tağları,
Saraldı yarpaqları⁵⁴.

Aman mələk

Göydən gedir iki qarı
Danışrlar zarı-zarı
Hay canı (m) mələk, mələk
Sizi Allah bizi tarı
Ol bizimən yarı mələk
Hay canı (m) mələk, mələk.

Aman mələk, hay
Canı(m) mələk-mələk
(*Döndərmə*)

⁵⁴ Toplayan: Mir Kazım Aslanlı

Göydən gedir quba qazlar
Laçın vurur tükin tozlar hay canı (m) mələk, mələk
Alaçıqdan baxan qızlar
Ol bizinən yarı mələk, hay canı(m) mələk-mələk.
(Döndərmə)

Evlərində var boyana⁵⁵
Çuval-çuvala dayana, hay canı(nı) mələk-mələk
Qorxuram yarım oyana
Ol bizinən yarı, mələk hay canı(m) mələk-mələk.
(Döndərmə)

Cücəmin qanadı yaşıl
Uça bilmir qaqqıldaşır hay canı(m) mələk-mələk
Cücəmə “zərbab” yaraşır
Ol bizinən yarı mələk, hay canı(m) mələk-mələk.
(Döndərmə)

Bir evi var, bir eyvanı
Uçuqdur eyvanın yanı hay canı(m) mələk-mələk
Əvvəlki dillərin hanı
Ol bizinən yarı mələk hay canı(m) mələk-mələk.
(Döndərmə)

Göydən gedən qaşqaldaqdır⁵⁶
Ayağları qartək ağdır, hay canı(m) mələk-mələk
Nə qədər ki, yarın sağdır,
Ol bizinən yarı mələk hay canı(m) mələk-mələk.
(Döndərmə)

⁵⁵ Boyana - Şüvüt kimi bitkidir - çöllərdə olur, dovğaya tökürlər.

⁵⁶ Qaşqaldaq - bir cürə çöl quşudur.

Evlərinin yanı daşdır
Daşlarının həndi⁵⁷ çaşdır, hay canı(m) mələk-mələk
Yar qara göz, qara qaşdır
Ol bizinən yarı mələk hay canı (m) mələk-mələk.
(*Döndərmə*)⁵⁸

I.2. Mahmudavar kəndində halay⁵⁹

Anam öz qərarıyınan Mahmudavar kənd klubuna rəhbər oldu o vaxtı. Həmin ili anam rayon yığma ansanbılıynan Respublikaya çox gözəl bir müsabiqəyə qatılır, müğənni kimi. Orda çıxış eliyəndən sonra musiqiçilərin diqqətini cəlb edir özünə, yəni çox bəyənilər onu və bu musiqiçilərin içində oturur arıq bir qadın, anamın dediklərini deyirəm. Səhv eləmirəmsə həmin müsabiqədə Zeynəb xanım Xanlarovada müsabiqədən çıxır. Deməli, 55-ci ildə həmin müsabiqədən çıxır. Onu Bakıda saxlamaq istəyirlər müğənni kimi. Anam deyir mənim işim var, molla qızı olduğuna görə, ağır seyidlər nəslə olduğuna görə rədd edir bu təklifi. Deyir ki, mən qala bilmərəm, razılaşmır. Müsiflərdən biri uzun arıq xanım anama təklif edir ki, sənə baxıram sən gəncsən gözəlsən bacarıqlısən, sən öz bölgəni cənub bölgəsinin qədim folklor bayatılarından ibarət kollektiv yarada bilərsən. Orada cənub bölgəsinin rəqsləri, mahnıları olar. Anam deyir ki, həmin an halay düşündüm, bilirsiz nəyə görə, çünki mənim nənəm bədahətən bayatı, qəzəl deyən olubdur.

Onun savadı olmuayubdu, yazı yaza bilməyib. O vaxtı biz körpə olmuşuq, yəni tez-tez onun yanına gələrmişlər. O, bədahətən bayatılar deyərmiş. Deyir ki, nənəm o vaxtı o kəndin sahə kənd işindən uzaq oladığına görə o vaxtı avtomobili ol-

⁵⁷ Hənd - yönəm, tərəf.

⁵⁸ Toplayan: Mir Kazım Aslanlı

⁵⁹ Toplayan: Fuzuli Bayat 2012-2013

muyubdu onun, o qadınları hələ bil iki hissəyə bölürdü. İki cərgəyə ayırırdı onları, oxuya-oxuya nənəm də rəhbərlik eliyərmiş ki, başçı kimi başçılıq edərmiş. Onlarda oxuyarmışlar bunlarda gedərmiş həmin əkin yerinə ki, məsafə onlar üçün tez gəlsin, yəni halay o dövrdən qalıb halay, yəni haray kimi bir şeydi. Halay çoxluqdu bir yerdə rəqs etməkdir, birlikdi. Yəni bir cərgə deyir, o biri cərgə cavab verir, yəni ki yallı getmək bir yerdə oxuya-oxuya bu cərgə cavab verir. Deyir ki, saylar istədiyi qədər ola bilər tək olmamalıdır. Yəni həmin vaxt anamın ağlına bu gəlib anam deyirdi ki, halay gedirlər. Sonra nənəm ilə 5-6 qadın olubdurlar. Hələ 30-cı illərdən söhbət gedir. Əlli beşinci ildə anamın fikirlərini dedim. Nənəmin o qadınlardan hələ 30-40 ci illərdə halay çəkdiyini anam yadıma salır. O dövrdə nənəm hələ 5-6 qadıdan ibarət bir kollektiv formasında öz aralarında xına gecələrinə gedərlərmiş. O vaxtı xına ev şəraitində olubdu. Qadınlar yığışblar, qızlar, qonşular gəlinin başına. Yəni qarmon çala-çala oxuyarmışlar, yəni o dövrlər anamın yadına gəlir. O dövrün bayatıları bizə gəlib çıxıb. Bir yaşlı Xumar nənə vardı kəndimizdə, oda nənəm kimi bədahətən bayatılar deyirdi. Yəni anama təklif olunanda onun yadına nənəmin dedikləri düşür. Vaxt gəlir halay yaranır.

İlk dəfə artıq 56-cı ildə burda Mahmudavar kulubunda baxış keçirilir. Halaya Qəmbər Hüseynli gəlir, Ənvər Abdullayev gəlir. Mahmudavarda iki nəfər bayatılardan, geniş bir repertuarın çıxış ediblər. Deyiblər ki, sayı artırın üç nəfərdən müsabiqəyə qatılmaq olmaz bir az sayı artırın. 57-ci ildə artıq festival keçirilir, onlar həmin festivala qatılırlar. 59-cu ildə həmin festival ikinci dəfə keçirilir o dövrdə artıq on iki nəfər olur. Bunlar on iki nəfər həmin festivala qatılırlar. O festivalın bütün üzvləri, halayın bütün üzvləri halay diplomuna, nişanına layiq görülür, həmdə diplom verilir onlara, yəni o gündən bu günə festivallarda, müsabiqələrdə xarici ölkələrdə olurlar. 52-ci il-

dən anam işləyibdi. Bunun 55 ilini halay yaratdığı kollektiv ilə məşğul olubdu. Uzun illər şəkər diabetindən əziyyət çəkirdi anam. Onu mən əvəz edirdim, məndə bir övlad kimi fəxr edirəm. Mən kollektivdən bir yerdə çalışmışam. Anam dünyasını dəyişibdi 2007-ci ildə dekabrın 17-də.

Halayı rayon mədəniyyət evinin kollektivi kimi elan ediblər. Elə bilki mənə bir az qızqanclıq yaradır. Mahmudavar mədəniyyət evində o ad götürülməsin deyə veteranlar qrupu yaratdım ki, Mahmudavar mədəniyyət evinin adı folklardan çıxmasın. Halay heç bir yerdə yoxdur, ancaq bizdədir. Birdə görürsən nənələr gedirlər məclislərə deyirlər. Bu o demək deyil ki, onlar mədəniyyət evinə aiddirlər. Bunlar aid deyillər özləri üçün oxuyurlar, ancaq adət-ənənələr yaşayır. Elə nənələr var ki, onlar da məclislərdə otururlar, xınayaxdı gecələrində elə yaşlı qadınlar var, o nənələr ansambılı. Necə bizdə, yəni bizim lolu deyəndə cənub bölgəsi yada düşür daha heç kim bilmir ki, lolu mənim nənəmin əsəridir. O vaxtı anam deyərdi ki, lolu halay deməkdir, lolu bir üsyandı, bir layladı. Lolü nənələrin harayıdı. Qadınlar meydana çıxırlar, özlərini atırlar ortalığa ki, biz varıq tapdalanmayıblar, özlərini qoruyublar, yəni ki, öz səslərini elə çıxarıblar, öz hüquqlarını qoruyublar. O nənəmin halayıdır. Lolü halayın şah əsəridir. Bizim birinci əsərimizdir. Halay yaranan günü lolunu səhnəyə qoyurlar. Bayatının sözləri Azərbaycanca (musiqi).

Bu rəqs qrupudur, halayın ilk nömrəsi hələ bil, ilk kompozisiya: - həm oxuyurlar gənclər, həm də oynayırlar. Biz də oturduğumuz yerdə oxuyuruq. İndi gənclər üçün rəqslər qurulur. Yəni əsl halay necə yaranıbsa elə ayaqlaşmalıdırlar. Biz avropalaşmırıq. Mədəniyyətimiz yaşasın folklor yaddan çıxmasın deyə veteranları başıma yığdım ki, əsl folklorumuz qalsın. Gənclər pul alırlar hələ ki, veteranlar yox.

Belə mahnılar oxunur deməli mənim az- çox informasiyam var. Deməy halay deyəndə nə başa düşülür. Bu qadınlaraın topladığı yer olur halay. Mən deməzdim, elə kişilərdə halay gedirlər. Türklərdə kişilər halay gedir. Tək-tək halay yoxdur. Meydan ki, yaranır halay çəkilir:

Çəkin halay düzülün
Xumar gözlər süzülün
Kim halaya gəlməsə
Əli yardan üzülün

Yəni o bayatı elə bil ki, insanları qorxutdu qorxdur. Burada deyirlər ki, kim halaya gəlməsə əli yardan üzülün. Heç bir qadın istəməz ki, yarsız qalsın. Yəni bu halay sözü qarğışdan qorxurlar. Meydançanı dəyişmək olar. Yəni halay yallı formasında gedir. Orada birləşirlər, iki qrupa ayırırlar. Biri girir ortalığa, həmin səhnə gələndə həmin bayatı gələndə.

Ay yordu yordu yordu
Görək kim kimi yordu

Bu formada bir nəfər qalır ayaq üstə, əl çala-çala həmin bayatıları deyirik, sona o biri cərgə cavab verir. Elə bu formada yallı gedə-gedə səhnədən çıxırlar səhnəni tərk edirlər. Elə bil sadə bir şeydi hərəkətlər (Natavan Əliyeva, doğum tarixi 1964, təhsili ali, Mahmudavar kəndi).

Mahmudavar halay mahnıları qrupun üzvlərindən onların canlı ifası zamanı 2012-ci ildə toplanmışdır:

Natavan Əliyeva, doğum tarixi 1964, təhsili ali, Mahmudavar kəndi

Heyran Sadıqova, doğum tarixi 1967, təhsili orta, Mahmudavar kəndi
Minarə Hüseynova, doğum tarixi 1959, təhsili orta,
Mahmudavar kəndi
Həlimə İbadova, doğum tarixi 1955, təhsili orta, Mahmudavar kəndi.

Lətifə Abdullayev, doğum tarixi 1963, təhsili orta, Mahmudavar kəndi Məhbubə Nuriyev, doğum tarixi 1965, təhsili orta, Mahmudavar kəndi.

Gülizar Nağıyeva, doğum tarixi 1960, təhsili orta, Mahmudavar kəndi Mehparə Qulamova, doğum tarixi 1961, təhsili orta, Mahmudavar kəndi.

Pərvanə Məmmədova, doğum tarixi 1959, təhsili orta, Mahmudavar kəndi Ayabəyim Hacıyeva, doğum tarixi 1957, təhsili otra, Mahmudavar kəndi

Mübarək, ay mübarək

I

Nəqarət:

I-dəstə: Mübarək, ay mübarək, qardaş toyun mübarək

II-dəstə: Mübarək, ay mübarək, qardaş toyun mübarək

I-dəstə: Əllər hənasıyam mən,
Sular sonasıyam mən

II-dəstə: Mübarək, ay mübarək, qardaş toyun mübarək

I-dəstə: Cəllad əlini saxla,
Oğul anasıyam mən

II-dəstə: Mübarək, ay mübarək, qardaş toyun mübarək

II-dəstə: Bu ellər, uzun ellər,
İcində olsun toylar

I-dəstə: Mübarək, ay mübarək, qardaş toyun mübarək

II-dəstə: Yığılısın qız, gəlinlər,
Oynasın bəstə boylar

I-dəstə: Mübarək, ay mübarək, qardaş toyun mübarək

II

Nəqarət

I-dəstə: Bu toy mübarək olsun, toyun mübarək olsun

II-dəstə: Bu toy mübarək olsun, toyun mübarək olsun

I-dəstə: Əllərə xına yaxarlar, bu toy mübarək olsun

II-dəstə: Bu toy mübarək olsun

I-dəstə: Gözlərə sürmə cəkərlər, bu toy mübarək olsun

II-dəstə: Bu toy mübarək olsun

I-dəstə: Çəkil burdan haramzada, bu toy mübarək olsun

II-dəstə: Bu toy mübarək olsun

I-dəstə: Gəl, pəncərədən baxarlar, bu toy mübarək olsun

II-dəstə: Toyun mübarək olsun

II-dəstə: Mənim çəpərdən aşmağım, bu toy mübarək olsun

I-dəstə: Bu toy mübarək olsun

II-dəstə: Ağzımdan düşdü yaşmağım, bu toy mübarək olsun

I-dəstə: Bu toy mübarək olsun

II-dəstə: Hanı mənim güllü başmağım, bu toy mübarək olsun

I-dəstə: Toyun mübarək olsun

III

Nəqarət

I-dəstə: Ağ alma, qızıl alma, yollara düzül alma

II-dəstə: Ağ alma, qızıl alma, yollara düzül alma

I-dəstə: Alma almaya bənzər, alma ağacdan gözəl,

II-dəstə: Ağ alma, qızıl alma, yollara düzül alma

I-dəstə: Masallının qızları, ahu ceyrana bənzər,
Ağ alma, qızıl alma, yollara düzül alma

II-dəstə: Masallı hacıları, başında tacıları,
I-dəstə: Ağ alma, qızıl alma, yollara düzül alma

II-dəstə: Əğa qardaş toyunda, oynasın bacıları
Ağ alma, qızıl alma, yollara düzül alma

I-dəstə: Ay lolo çəkil halay düzülsün
II-dəstə: Ay lolo çəkil halay düzülsün

I-dəstə: Ay lolo xumar gözlər süzülsün
II-dəstə: Ay lolo çəkil halay düzülsün

I-dəstə: Ay lolo kim halaya girməsə
II-dəstə: Ay lolo çəkil halay düzülsün

I-dəstə: Ay lolo əli yardan üzülsün
II-dəstə: Ay lolo çəkil halay düzülsün

I-dəstə: Ay lolo o tay, bu tay bir olsun
II-dəstə: Ay lolo çəkil halay düzülsün

II-dəstə: Ay lolo aramızda çay olsun
I-dəstə: Ay lolo çəkil halay düzülsün

II-dəstə: Ay lolo o tayın qız, gəlini,
I-dəstə: Ay lolo çəkil halay düzülsün

II-dəstə: Ay lolo bu taya qurban olsun
I-dəstə: Ay lolo çəkil halay düzülsün

IV

Nəqarət

I-dəstə: Sevdim ala gözlünü kimin yarısan,
Ay qara gözlü kimin yarısan

II-dəstə: Sevdim ala gözlünü kimin yarısan,
Ay qara gözlü kimin yarısan

I-dəstə: Əmimə demişəm mənə saz alsın
Sazımı çalıb dərdi qəmim azalsın
Oğluna getmirəm oğlu qız alsın

II-dəstə: Sevdim ala gözlünü kimin yarısan,
Ay qara gözlü kimin yarısan

II-dəstə: Evlərin dalını halaq eylərəm,
Gedənə, gələnə soraq eylərəm
Balaca qaynımı qonaq eylərəm

I-dəstə: Sevdim ala gözlünü kimin yarısan,
Ay qara gözlü kimin yarısan

I-dəstə: Ay lolo çəkil halay düzülsün

II-dəstə: Ay lolo çəkil halay düzülsün

I-dəstə: Ay lolo xumar gözlər süzülsün

II-dəstə: Ay lolo çəkil halay düzülsün

I-dəstə: Ay lolo kim halaya girməsə

II-dəstə: Ay lolo çəkil halay düzülsün

I-dəstə: Ay lolo əli yardan üzülsün

II-dəstə: Ay lolo çəkil halay düzülsün

I-dəstə: Ay lolo o tay, bu tay bir olsun

II-dəstə: Ay lolo çəkil halay düzülsün

II-dəstə: Ay lolo aramızda çay olsun

I-dəstə: Ay lolo çəkil halay düzölsün

II-dəstə: Ay lolo o tayın qız, gəlini,

I-dəstə: Ay lolo çəkil halay düzölsün

II-dəstə: Ay lolo bu taya qurban olsun

I-dəstə: Ay lolo çəkil halay düzölsün

I-dəstə: Ay lolo çəkil halay düzölsün

II-dəstə: Ay lolo çəkil halay düzölsün

I-dəstə: Ay lolo xumar gözlər süzölsün

II-dəstə: Ay lolo çəkil halay düzölsün

I-dəstə: Ay lolo kim halaya girməsə

II-dəstə: Ay lolo çəkil halay düzölsün

I-dəstə: Ay lolo əli yardan üzölsün

II-dəstə: Ay lolo çəkil halay düzölsün

I-dəstə: Ay lolo o tay, bu tay bir olsun

II-dəstə: Ay lolo çəkil halay düzölsün

II-dəstə: Ay lolo aramızda çay olsun

I-dəstə: Ay lolo çəkil halay düzölsün

II-dəstə: Ay lolo o tayın qız, gəlini,

I-dəstə: Ay lolo çəkil halay düzölsün

II-dəstə: Ay lolo bu taya qurban olsun

I-dəstə: Ay lolo çəkil halay düzölsün

Bal yemə, bal yemə...

I

Nəqarət

I-dəstə: Bal yemə, bal yemə, bal yeyəsi gəlir balam
Dədəmin evindən toy səsi gəlir balam

II-dəstə: Bal yemə, bal yemə, bal yeyəsi gəlir balam
Dədəmin evindən toy səsi gəlir balam

I-dəstə: Şal-şala bağlar gedər,
Gül şala bağlar gedər,
Oğlanın bacıları
Nişanə bağlar gedər

II-dəstə: Bal yemə, bal yemə, bal yeyəsi gəlir balam
Dədəmin evindən toy səsi gəlir balam

II-dəstə: Dərmişəm şirin narı,
Şirin deyərlər yarı
Hamıdan şırım olsun,
Kicik qardaşın yarı

II-dəstə: Bal yemə, bal yemə, bal yeyəsi gəlir balam
Dədəmin evindən toy səsi gəlir balam

I-dəstə: Ləmə çıxma damcıdı,
Köynəyim narıncıdı
Oğlan qızın dərdindən
Ölməsə zarıncıdı

I-dəstə: Bal yemə, bal yemə, bal yeyəsi gəlir balam
Dədəmin evindən toy səsi gəlir balam

II-dəstə: Mən aşıqəm, gün gələr,
Ay dolanar, gün gələr
Gözlərin aydın olsun,
Nişanlın bu gün gələr

II-dəstə: Bal yemə, bal yemə, bal yeyəsi gəlir balam
Dədəmin evindən toy səsi gəlir balam

II

Nəqarət

I-dəstə: Əcəb şalın güllüdü, ortası bülbüllüdü,
Qardaş, adaxlın gördüm, əcəb şirin dillidi

II-dəstə: Əcəb şalın güllüdü, ortası bülbüllüdü,
Qardaş, adaxlın gördüm, əcəb şirin dillidi

I-dəstə: Qardaş mənim qardaşım,
Qardaşa qurban başım,
Qardaş evlənmək istər,
Dur ayağa yoldaşım

I-dəstə: Əcəb şalın güllüdü, ortası bülbüllüdü,
Qardaş, adaxlın gördüm, əcəb şirin dillidi

II-dəstə: Qardaş gəlir enişə,
Yükü dönüb gümüşə,
Qardaşa qız tapmışam,
Üzdə xalı bənövşə

II-dəstə: Əcəb şalın güllüdü, ortası bülbüllüdü,
Qardaş, adaxlın gördüm, əcəb şirin dillidi

I-dəstə: Qardaş ovuna gedər,
Baxar boyuna gedər,

Bu bayramın xonçası,
Qardaş toyuna gedər

I-dəstə: Əcəb şalın güllüdü, ortası bülbüllüdü,
Qardaş, adaxlın gördüm, əcəb şirin dillidi

II-dəstə: Qardaş adına qurban,
Alma dadına qurban,
Sənə yalğız demərəm,
Gül adaxlına qurban

II-dəstə: Əcəb şalın güllüdü, ortası bülbüllüdü,
Qardaş, adaxlın gördüm, əcəb şirin dillidi

I-dəstə: Əcəb şalın güllüdü, ortası bülbüllüdü,
Qardaş, adaxlın gördüm, əcəb şirin dillidi

Arxalığın mərdanə yar hey...

I

I-dəstə: Arxalığın mərdanə yar hey,
Mərcan düzdüm gərdanə yar hey

II-dəstə: Mərcan düzdüm gərdanə yar hey

I-dəstə: Sevdin ala bilmədin yar-yar,
Niyə girdin meydana yar hey

II-dəstə: Gül baxçada yolun var yar yar,
Anam qoymur gələm yar yar hey

I-dəstə: Anam qoymur gələm yar yar hey

II-dəstə: Demə ki bifəvasan yar yar,
Sənə qurban olum yar yar-hey

II

I-dəstə: Göy dəvə düzdə qaldı, ay nar hey nar,
Yükü Təbrizdə qaldı gülü nar hey

II-dəstə: Yükü Təbrizdə qaldı gülü nar hey

I-dəstə: Oğlanı dərd apardı, ay nar hey nar,
Dərmanı qızda qaldı gülü nar hey

II-dəstə: Qızıl gülsən butasan, ay nar hey nar,
Dostu əziz tutasan gülü nar hey

I-dəstə: Dostu əziz tutasan gülü nar hey

II-dəstə: Mən o güldən deyiləm, ay nar hey nar,
İyləyəsən atasan gülü nar hey

III

Nəqarət

I-dəstə: Çal belə qurbanın olum, çal belə,
Gedər bu dövran daha qəlməz əley

II-dəstə: Çal belə qurbanın olum, çal belə,
Gedər bu dövran daha qəlməz əley

I-dəstə: Eşqdən zarə gəlmişəm oğlan-oğlan,
Eşq bazara gəlmişəm oğlan-oğlan

II-dəstə: Çal belə qurbanın olum, çal belə,
Gedər bu dövran daha qəlməz əley

I-dəstə: Əvvəlki görüş yeri oğlan-oğlan,
Çəmənzarə gəlmişəm oğlan-oğlan

II-dəstə: Mən gəlmişəm sini-sini ay oğlan,
Mən sevmişəm birisini ay oğlan

I-dəstə: Çal belə qurbanın olum, çal belə,
Gedər bu dövran daha qəlməz əley

II-dəstə: Ay cəllad boynumu vursa ay oğlan,
Mən demərəm özgəsini ay oğlan

I-dəstə: Simavarın bəndiyəm ay oğlan
Acı çayın qəndiyəm ay oğlan

II-dəstə: Mənim burda nəyim var ay oğlan
Şirin dilin bəndiyəm ay oğlan

I-dəstə: Çal belə qurbanın olum, çal belə,
Gedər bu dövran daha qəlməz əley

II-dəstə: Çal belə qurbanın olum, çal belə,
Gedər bu dövran daha qəlməz əley

IV

Nəqarət

I-dəstə: Xonçaya düzdüm noğulu, badamı,
Mübarək olsun gəlinin qədəmi

II-dəstə: Xonçaya düzdüm noğulu, badamı,
Mübarək olsun gəlinin qədəmi

I-dəstə: Ellər deyər mənəm-mənəm
Xonçaya düzdüm noğulu, badamı

II-dəstə: Xonçaya düzdüm noğulu, badamı

I-dəstə: Mənəm şirazi geyməyəm
Xonçaya düzdüm noğulu, badamı

II-dəstə: Xonçaya düzdüm noğulu, badamı

I-dəstə: Mən heç kəsi bəyənməyəm,
Xonçaya düzdüm noğulu, badamı,
Mübarək olsun gəlinin qədəmi

II-dəstə: Ay bu dağların meşəsi,
Xonçaya düzdüm noğulu, badamı,

I-dəstə: Xonçaya düzdüm noğulu, badamı

II-dəstə: Ay gözəldi bənövşəsi,
Xonçaya düzdüm noğulu, badamı,

I-dəstə: Xonçaya düzdüm noğulu, badamı

II-dəstə: Ay yadda qalası olsun.
Xonçaya düzdüm noğulu, badamı

I-dəstə: Xonçaya düzdüm noğulu, badamı

II-dəstə: Ay belə şənlik gecəsi,
Xonçaya düzdüm noğulu, badamı,
Mübarək olsun gəlinin qədəmi.

V

I-dəstə: Qardaş getmə sənin yolun dumandır
Gedən yollarına canım qurbandır.

II-dəstə: Qardaş getmə sənin yolun dumandır
Gedən yollarına canım qurbandır.

I-dəstə: Gedin deyin mənəim ağa dayıma
Qardaş getmə sənin yolun dumandır
Gedən yollarına canım qurbandır.

II-dəstə: Qardaş getmə sənin yolun dumandır
Gedən yollarına canım qurbandır.

I-dəstə: Sehr eyləsin çəmənimə, çayıma
Qardaş getmə sənin yolun dumandır
Gedən yollarına canım qurbandır.

II-dəstə: Qardaş getmə sənin yolun dumandır
Gedən yollarına canım qurbandır.

I-dəstə: Yığsın aşıqları gəlsin toyuma,
Qardaş getmə sənin yolun dumandır
Gedən yollarına canım qurbandır.

II-dəstə: Qardaş getmə sənin yolun dumandır
Gedən yollarına canım qurbandır.

I-dəstə: Gedirdim yol ilə o gördü məni
Qardaş getmə sənin yolun dumandır
Gedən yollarına canım qurbandır.

II-dəstə: Aldı velasiped mindirdi məni
Qardaş getmə sənin yolun dumandır
Gedən yollarına canım qurbandır.

I-dəstə: Qardaş getmə sənin yolun dumandır
Gedən yollarına canım qurbandır.

II-dəstə: Ağaboylim bilsə öldürər məni
Qardaş getmə sənin yolun dumandır
Gedən yollarına canım qurbandır.

VI

Nəqarət

I-dəstə: Ay çini boşqab, çini neylər mənə,
Yarım yar olsa günü neynər mənə ey.

II-dəstə: Ay çini boşqab, çini neylər mənə,
Yarım yar olsa günü neynər mənə ey.

I-dəstə: Ay narıncı atdım tasa,
Ay çini boşqab, çini neylər mənə

II-dəstə: Ay çini boşqab, çini neylər mənə

I-dəstə: Ay yar düşdü tasa-vasa,
Ay çini boşqab, çini neylər mənə

II-dəstə: Ay çini boşqab, çini neylər mənə

I-dəstə: Ay yarımın yarı ölsün
Ay çini boşqab, çini neylər mənə

II-dəstə: Ay çini boşqab, çini neylər mənə

I-dəstə: Ay bəzənəm gedəm yasa,
Ay çini boşqab, çini neylər mənə,
Yarım yar olsa günü neynər mənə ey

II-dəstə: Ay narınca bax narınca,
Ay çini boşqab, çini neylər mənə

I-dəstə: Ay çini boşqab, çini neylər mənə

II-dəstə: Ay dərmərəm saralınca,
Ay çini boşqab, çini neylər mənə

I-dəstə: Ay çini boşqab, çini neylər mənə

II-dəstə: Ay canımda can qalmadı,
Ay çini boşqab, çini neylər mənə

I-dəstə: Ay çini boşqab, çini neylər mənə

II-dəstə: Ay yar könlümü alınca,
Ay çini boşqab, çini neylər mənə
Yarım yar olsa günü neynər mənə ey.

Nanay, nanay, ay nanay...

I

Nəqarət

I-dəstə: Nanay, nanay, ay nanay
Gülüm nanay, ay naney

II-dəstə: Nanay, nanay, ay nanay
Gülüm nanay, ay naney

I-dəstə: Ağacın şirin narı
Şirin deyərlər yarı

II-dəstə: Nanay, nanay, ay nanay
Gülüm nanay, ay naney

I-dəstə: Hamıdan şirin olur
Kiçik qardaşın yarı

II-dəstə: Nanay, nanay, ay nanay
Gülüm nanay, ay naney

II-dəstə: Bağa girdim mən bu gün
Bağda tapdım bir düyün

I-dəstə: Nanay, nanay, ay nanay
Gülüm nanay, ay naney

II-dəstə: Yad oğlu mənim nəyim
Yadıma düşür hər gün

I-dəstə: Nanay, nanay, ay nanay
Gülüm nanay, ay naney

II

Nəqarət

I-dəstə: Nananay, nay nanay, naynanay, nay nanay
Nananay, nay nanay, naynanay, nay naney

II-dəstə: Nananay, nay nanay, naynanay, nay nanay
Nananay, nay nanay, naynanay, nay naney

I-dəstə: Masallının düz yolu, nananay, ay naney
Sel gəldi basdı yolu, gülüm var aynaney

II-dəstə: Nananay, nay nanay, naynanay, nay nanay
Nananay, nay nanay, naynanay, nay naney

I-dəstə: İstədim sizə gələm, nananay, ay naney,
Can alan kəsdi yolu, gülüm var, ay naney

II-dəstə: Nananay, nay nanay, naynanay, nay nanay
Nananay, nay nanay, naynanay, nay naney

II-dəstə: Əzizim əsmə külək, nananay, ay naney,
Səbrimi kəsmə külək, gülüm var, ay naney

I-dəstə: Nananay, nay nanay, naynanay, nay nanay
Nananay, nay nanay, naynanay, nay naney

II-dəstə: Sevgilim yol üstədi, nananay, ay naney,
Yolumu kəsmə külək, gülüm var, ay naney

I-dəstə: Nananay, nay nanay, naynanay, nay nanay
Nananay, nay nanay, naynanay, nay naney

III

Nəqarət

I-dəstə: Nar, nar, nargilə
Durun gedək yar gilə

II-dəstə: Nar, nar, nargilə
Durun gedək yar gilə

I-dəstə: Pəncərəmiz işıqdı,
Yar əlində qaşıqdı

II-dəstə: Nar, nar, nargilə
Durun gedək yar gilə

I-dəstə: Bizim qızlar neyləsin,
Sizin qızlar aşığıdı

II-dəstə: Nar, nar, nargilə
Durun gedək yar gilə

II-dəstə: Bu yerlərdə talan var,
Zülfün üzə salan var

I-dəstə: Nar, nar, nargilə
Durun gedək yar gilə

II-dəstə: Gedirsən tez qayıt gəl,
Gözü yolda qalan var

I-dəstə: Nar, nar, nargilə
Durun gedək yar gilə

IV

Nəqarət

I-dəstə: Ağlama ceyran balası, ağlama,
Gedər gözlərin qarası ağlamey

II-dəstə: Ağlama ceyran balası, ağlama
Gedər gözlərin qarası ağlamey

I-dəstə: Hey gülü lalə vaxtıdı,
Ağlama ceyran balası, ağlamey

II-dəstə: Ağlama ceyran balası, ağlamey

I-dəstə: Doldur piyalə vaxtıdı,
Ağlama ceyran balası, ağlamey

II-dəstə: Ağlama ceyran balası, ağlamey

I-dəstə: Çıx eyvana, bax ulduza,
Ağlama ceyran balası, ağlamey

II-dəstə: Ağlama ceyran balası, ağlamey

I-dəstə: Gör gecənin nə vaxtıdı,
Ağlama ceyran balası, ağlamey

II-dəstə: Ağlama ceyran balası, ağlamey
Gedər gözlərin qarası ağlamey

II-dəstə: Ay Masallı yeddi küçə,
Ağlama ceyran balası, ağlamey
I-dəstə: Ağlama ceyran balası, ağlamey

II-dəstə: Ay yeddi yol, yeddi küçə,
Ağlama ceyran balası, ağlamey
I-dəstə: Ağlama ceyran balası, ağlamey

II-dəstə: Ay qardaşa toy eylərəm,
Ağlama ceyran balası, ağlamey
I-dəstə: Ağlama ceyran balası, ağlamey
II-dəstə: Ay yeddi gün, yeddi gecə,
Ağlama ceyran balası, ağlamey
Gedər gözlərin qarası ağlamey
I-dəstə: Ağlama ceyran balası, ağlamey
Gedər gözlərin qarası ağlamey

Nəqarət

I-dəstə: Nanay, nanay, ay nanay
Gülüm nanay, ay naney
II-dəstə: Nanay, nanay, ay nanay
Gülüm nanay, ay naney

I-dəstə: Nanay, nanay, ay nanay
Gülüm nanay, ay naney
II-dəstə: Nanay, nanay, ay nanay
Gülüm nanay, ay naney

I

Başımda ağ şalım var
Ağ şala oxşarım var
Özüm talış balası
Ceyrana oxşarım var

II

Əzizim əsmə külək
Səbrimi kəsmə külək
Sevgilim yol üstədir
Yolunu kəsmə külək

III

Gülüm ay nay nanay
Nana-nay nay nanay
Nana-nay nay nanay
Nana-nay nay nanay
Gülüm ay nay nanay.

* * *

Oturdum xalı üstə,
Xalının gülü üstə,
Varlılar dava edər,
Sonsuzun malı üstə.

Ay gedər, ulduz gedər,
Məkkə yolu düz gedər,
Qiyamət onda qopar,
Dul kişiyə qız gedər.

* * *

Əzizinəm bir üzdü,
Bir astartı, bir üzdü,
Üzün qoy, üzüm üstə -
Görən desin bir üzdü.

Xırmanda ləlim yandı,
Əl atdım- əlim yandı,
Qəlbimin atəşindən,
Ağzımda dilim yandı.

Bu necə yemiş imiş,
Yeməli yemiş imiş.
Özümdən xəbərim yox,
Dərd məni yemiş imiş.

Bu dağlar kömürdəndi,
Keçən gün ömürdəndi.
Getdin niyə gəlmədin?
Ürəyin dəmirdəndi ?!⁶⁰

I.3. Hişkəderə kəndində halay⁶¹

Bu ansambl hardasa 1981-ci ildə təşkil olunub. Biz 83-cü ildə iştirak eləmişik o kallektivdə. Məsələn, Brejnev Bakıya gələn vaxtdar bizi onda Bakıya aparırdılar. Rəks qrupu vardı. Onda Lenin sarayında kansert oldu, biz də orda iştirak eləmişik, o kansertdə. Bizim halayın adı “Çayçı qızlar” ansamblı idi. Həm rəks, həm də oxumaq dəə, halay kimi dəə. Prosta onlar “Halay” qrupudu, biz “Çayçı qızlar” ansamblı. Biz toya zada getmirdik, ancaq tədbirlərdə oynuyurdux. 30 il bunnan əvvəl olub bu ansabl. Çoxlu mahnılar vardı. Yadımda qalannardan:

Çayımızın adı var, yar yar,
Çox ətirli dadı var, yar, yar.
Çayda bizim qızların, yar yar,
Çox böyük əməyi var, yar, yar.

Su ilanı olaydım yar, yar,
Ləkdən ləkə qonaydım yar, yar.
Qardaş əkən zəminin, yar, yar,
Şax sünbülü olaydım, yar, yar.

⁶⁰ Bu halay mahnısı “Mansurzadə Ağaddin (1979). “Halay” qızlar ansamblı, Bakı: İşıq” kitabından alınmışdır

⁶¹ Toplayan: Fuzuli Bayat, 2013

Xoş çayımız var bizim, yar, yar,
Çay bağımız var bizim yar, yar.
Bu şərəfli əməyə, yar, yar,
Hörmətimiz var bizim, yar, yar.

Su ilanı olaydım yar, yar,
Ləkdən ləkə qonaydım yar, yar.
Qardaş əkən zəminin, yar, yar,
Şax sünbülü olaydım, yar, yar.

Bular hamısı bizim zonadı, Cənub bölgəsi, Masallıda, Astarada var, Lerikdə də var. Ümumi yığma mahnılardı. Biri də var idi. O başqa rəks idi.

Ətirli çay məxməri,
Meyli çəkən gəl bəri, hay, hey.
Bizə gələn qonağın,
Gözüstə vardır yeri, hay, hey.

Əylən, əylən, əylən,
Topla, topla, topla.
Topla bir zamana yaman,
Qaşları kaman hey,
Bax gəldi aman hey.

Savxozumuzun fəxri,
Çoban saxlar naxırı, hay, hey.
Biz çıxışı qurtardıx,
Bu da sözün axırı, hay, hey.

Elə bil rəks qurtaran vaxtı bını deyirdin, səhnədən çıxırdım. Bu qrub 86-87-ci illərdə uje dağıldı. Bizdən əvvəl də qız-zar olub. Qızıl fondda bizim çəkilişlərimiz olub. Aztv Buta verilişi var idi. 83-cü ildə. Onda Bədəlan kəndində toy şənliyi çəkilirdi, biz orda iştirak eləmişik. Bu veriliş qızıl fondda var.

II. Lənkəran halayları⁶²

Mən bacısız necə qalım

Evlərinə getdim gecə
Bişirdilər bir cüt cücə
Oğlan sənin halın necə
Bacım səni yola salım,
Mən bacısız necə qalım
Evlərinin yanı yonca
Yonca gəlib yar boyunca
Üç bacıdan biri xonça
Bacım səni yola salım,
Mən bacısız necə qalım

Evlərinin yanın keçdim
Əyildim suların içdim
Mən bu yerə gərüb köçdüm
Bacım səni yola salım,
Mən bacısız necə qalım

Anam ağla qəm saxlama

I

Getdim gördüm obasına
Salam verdim babasına
Kiçik qızın havasına
Anam ağla qəm saxlama

II

Getdim gördüm bulaqdadır
Əl-üzünü yumaqdadır

⁶² Lənkəran Halay mahnıları S.Fərziyevanın kitabından götürülmüşdür.

Qızıl üzük barmaqdadır
Anam ağla qəm saxlama

III

Elə deyir mənəm-mənəm
Mənəm şirazi geyməmə
Mən heç kəsi bəyənməmə
Anam ağla qəm saxlama

IV

Lənkaranda xan qalmadı
Səfərdə soltan qalmadı
İkimizdə can qalmadı
Anam ağla qəm saxlama

V

Lənkəranın xanı üçün
Şərəfdə soltanı üçün
İkimizin canı üçün
Anam ağla qəm saxlama

Aman ay bala ceyran

I

Aman ay bala ceyran
Sənə qurban ollam yar
Ceyran bala tər lan bala
Yar bala tər lan bala

II

Dağ başında işıqdır
Dağa tər şehli-şıqdır
Qaynanam məni sevmir
Oğlu mənə aşıqdır

III

Oxu-oxu ollam yar
Sənə qurban ollam yar

Sən orda quran oxu
Mən burda şad ollam yar

IV

Aman ay bala ceyran
Sənə qurban ollam yar
Ceyran bala, tər lan bala
Yar bala tər lan bala

Toy elə gəlləm toyuna

Toy eylə, gəlləm toyuna ay oğlan
Qaynanan qurban boyuna ay oğlan

I

Çayın qırağındayam
Çeşmə çırağındayam
Balam toyun başladı
Aşıq sorağındayam

Toy eylə, gəlləm toyuna ay oğlan
Qaynanan qurban boyuna ay oğlan

II

Lənkəran şəhər oldu
Yatmadım səhər oldu
Bivəfa yar əlindən
Yediyim zəhər oldu

Toy eylə, gəlləm toyuna ay oğlan
Qaynanan qurban boyuna ay oğlan

Almanı alma gəlin

Almanı alma gəlin
Al yerə salma gəlin

I

Kəşmiri şalın ollam
Üzündə xalın ollam
İlqarın doğru olsa
Vəfalı yarın ollam

Evlərdə çox söz olar
Ürəyinə salma gəlin

II

Gəlin dağdan enəsən
Duvaq tək yellənəsən
Qurban olum o günə
Qardaş üçün gələsən

Evlərdə çox söz olar
Ürəyinə salma gəlin

Ey gülü manqal oğlan

Ey gülü manqal oğlan
Mən deyim sən yaz oğlan

I

Mən ağır çay bazarı
Çağır mətləb yazanı
Necə qəbrə qoyarlar
Yarı yardan edəni

II

Aşiq oldum üzüvə
Heyranam gaş gözüvə

Səndən başqa yarım yox
Baxma yadlar sözüne

III

Aşiq ellərdə qaldı
Gözüm yollarda galdı
Düşmən aman vermədi
Arzum ürəydə galdı

IV

Qara at nalı neynir
Göyçək qız xalı neynir
Gözəl yarı olanın
Dünyanın malı neynir

III. Astara halayları⁶³

İstiotum, ispanağım

İstiotum, ispanağım
Gəl mənim əziz qonağım

I

Gəlib burdan keçməyəsen
Çadranı yellətməyəsen
Sən çobana getməyəsen

II

Gəlib burdan keçəcəyəm
Çadramı yellədəcəyəm
Mən çobana gedəcəyəm

Çəltik

Biçin çəltiyi, biçin
Yığın çəltiyi çin-çin

⁶³ Astara halay mahnıları S.Fərziyevanın kitabından götürülmüşdür.

I

Biçini biçər, gələr
Sərin su içər, gələr
Yar yadına düşəndə
Quş kimi uçar, gələr

II

Yarı gördüm biçində
Sarı sünbül içində
Bir də onu görəydim
Sarı sünbül içində

III

Xırmanda vurdum taya
Səs düşdü el-obaya
Qoymayın əskik olsun
Çəltik bizim obada

Novruz

I

Novruz qumru kimi eylədi cəngi
Yumurta boyayın biçin çələngi
Şadlıq eyləyərək atın fişəngi
Novruzun gəlişi olsun mübarək
Baharın gülüşü olsun mübarək

II

Gəlin gətirməyə xonça bəzərlər
O xonçada noğul, nabat düzərlər
Yaraşqlı geyinərlər, düzərlər
Novruzun gəlişi olsun mübarək
Baharın gəlişi olsun mübarək

Dəst-dəst maral hey

Dəst-dəst maral hey
Dəst-dəst maral hey
A gülüm hey, a yarım hey
Dəst-dəst maral hey

I

İynə sancdım divara
Elçi göndərdim yara
Elçimə cavab oldu
Özüm elçiyəm yara

II

Qapınızda var çinar
Yarpağı dinar-dinar
Qardaşım bir qız sevib
Saxlasın pərvərdigar

Boyu bəstə gəlinin teli dəstə gəlinin

I

Boyu bəstə gəlinin
Teli dəstə gəlinin
Vəziri şamlar yanar
Çiyini üstdə gəlinin

II

Ağ buxaq xalı neylər
Qara at nalı neylər
Yarı göyçək olanın
Dünyanın malın neylər

Gəlin gəldi deyirlər

Gəlin gəldi deyirlər
Fayton gəldi deyirlər

I

Su gəldi arxa nə var
Tökülür çarxa nə var
Mən Kərəmlə barışdım
Bilmirəm xalxa nə var

Yarım ay aman

Ulduz ay aman ay aman ay
Yarım ay aman ay aman (2 dəfə)

I

Evləri Kakalosda
Mən gedim qalım orda
Qardaşım bir qız seçib
Özü talış balası

Ulduz ay aman ay aman ay
Yarım ay aman ay aman (2 dəfə)

II

Yara bir at saxlaram
Gül bağçaya bağlaram
Mən istəyən olmasa
Ömür boyu aqlaram

Ulduz ay aman ay aman ay
Yarım ay aman ay aman

Dilit-dilit dil-dili

I

Suyun bəndinə qurban
Qardaş kəndinə qurban
Həyətdə at yəhərlə
Sinə bəndinə qurban

II

Su içində nanəyəm
Əl vurma pərvanəyəm
Üç gündür yarım gedib
Dəliyəm pərvanəyəm

III

Qardaş, qardaş, quş qardaş
Cilovu gümüş qardaş
Bacılar sənə qurban
Düş atdan igid qardaş

IV

Çəpərimi əzdilər
Fayton ilə gəzdilər
Məni burda qoydular
Gözəl üçün gəzdilər

V

Sandığ üstdə gəzərəm
Sandığa gül bəzərəm
Qardaşımın toyunda
Mən doyunca süzərəm

Ələkbər ay balam
Dilit-dilit dil-dili

Füzuli Bayat.
Halay (fəlsəfi qaynağı və özəllikləri).
Bakı, Elm və təhsil, 2018

Nəşriyyat direktoru:
Prof. Nadir Məmmədli

Kompyuterdə yığdı:
Ləman Qafarova

Kompyuter tərtibçisi və
texniki redaktoru:
Aygün Balayeva

Kağız formatı: 60/84 1/16
Mətbəə kağızı: №1
Həcmi: 112 səh.
Tirajı: 300

Kitab AMEA Folklor İnstitutunun
Kompüter Mərkəzində yığılmış, səhifələnmiş,
“Elm və təhsil” NPM-də hazır depozitivlərdən
ofset üsulu ilə çap olunmuşdur.